नं. ५०६६

निरुक्तम्. पूर्वार्धम्

श्री यास्क:

पत्र. ४८ —— सं.

वेदाङ्गम्.

1-3

भस्म जाबालोपनिषद् ५०६६

घस्त्र घ ऋति दं हिणो ह्वास्मा रहृ तस्मा दक मीणो दाशात वास्थ्या द्दमन कमीणो ह्वास्मा दं तः प्रा
सुहत्तानं दहि स्मा रहृ व्याकामां न्मास्मान ति दं दी मस्मि न ति दाय दां त गा ना च सु ह ह द द
मा स्वा विदत्त ता गा न्न जा त्तेहं ह हि ति म हा ता ना माथ यं प रि वृ क्न त्त व तिं ची र वं तः कथ्या ला वी रा
चा ची रा वी घच्य मि घा च्छा त वास्था ऋति कमी णो वी र या त वा स्मा मि ति प रि ग्र हः ह्रीं या वा प र सू
रा णा वा त्र सी मा हि या च ष्टु ज तु प्रा ष्टु उ द्रु ति वा प्रा ष्टु उ सवं ते इति ह वि सी म त सु रु त्री
वेन श्री बरि ति वा च्य हा णो सर्व ता त्या हि त्वा सु रु व श्रा हि च्यर श म यः हु रा न्न ना दं पि वा सो मा त्य त
द न त्त वे कसु प बे ध मा द दी त पं व सी क मा लां सी सू सी म तः सी मा ला म य्या दा न सी मा मयु दा
सी घ्रा ति ह शा विति व ह ति वि नि य सा न्दी यं सु व ना मा नु य त्रं म दं नां मे त्या को ० ऋ पां च पो ष
मा हा त्र तु घ्या ना य रं वा गा य ति श घ री श्रु त्र स्ना वा व द ति डा त वि घी य ह ष्टु मा त्रां वि मि म
त उ ष्टुः इ च्छु वि क मी णो वि नि या म मा च ह्वं ष्व ना मि व ः पो ष मा स्रे ड सु श्रां ह्या त र्व नी गा य
चा मि को गा य ति श घ री श्रु ज्ञा ना गा य त्रं गा य त सु ति क मी णो श क्ष य ऋ च ः जा ला त च य

नं ५०६६

पातिर्दृत्र मशकद्धेत्तु तन्तुकरी णोशङ्करी त्वमिति विज्ञायाल त्वस्मै कोऽजामन्त्रा लवि छेव
इति ब्रह्मा सर्वविद्यः सर्वं विदितुमर्हति द त्ता परिहृत्यक्ताः कलिता । अस्मै परिवृद्धेः सर्वानाय
ड्क्ष्णु माऽज्ञो विमिमीत पाको धन्तुर्र ध रत्नु रध्वत्तु रध्व र्द्धुन स्यध रद्धा न नाध्वरं काम यत इति
वीः दिवौकी यानं सुरूप वेधो धर इति यज्ञ नाम धरति किं साक मासि त्यति पाभिनि पात इ
त्याकर्ति कथमत्तु हां नु प्रस्मृति नामत्वाहृ हृदयं तु नवति नुत त्वं साध्य हितः पीतमा हु
रिति द्वितीयायामुक्तौ त्वस्मै तु त्वः गिसत्र इति वत्तव्यो मघा विप्रशु मा वेड वचना ॥
त्वद्धपुत्रः कर्स वित [illegible] त्वो यामानाऽवश समाव छत्तुः । च्योहृ प्रासन्तु पकृ हासत्राव
ह्रद्रा इव स्नानावा उचिर हन्यो म हि मे त [illegible] म वेतौ क्षिवहोर्नालंकरि ष्याया यल त्ला
दित त्वक्रतार इव नववत इति हविज्ञायते लोक र्माः कं नालनिर्हि तद्धारात्न वज्रकुतारि ॥४
ष्यायायल त्र्यन्नी तीरवास्त्व उद गं तामि ति हु विज्ञाया तं मनसां प्रडविश्व समाव त्रभुंश

३कु

॥४॥

ह्

ष्टादग्धा त्व परं तु पकश्च दग्धान्यत्र परं ब्रह्म नश्यन्तरा ष्टौ दत एन दग्धमिति वा इह धं च यु
तः स्रुवति कर्मीणोदश्चात वास्या दि दसत रं नवति शस्त्र याक दा इ वा के शुष्म या दद
शिरश्चानाहा कोदाक्रा दातः शब्द कर्मीणो क्रादात वास्या श्रीती ताव कर्मीणो श्याति स्तु
श्च यार्थि त व ति ॥४ पर्यायि इव व्र दा श्चि न मा श्रि नं रप यथि त्सं थं यय प्रह मार्थ मित
त्वा स्तु यं त्ये स्त्र वाक स्त्रणा आगच्छेति पदमूर णो स्त्र मितात्द्र रथं न र्के काः कर्मी मि
नि हू क्रा स श्चि द्विन राइ शिला का वृ का दिवा बिश्व स्यां तार्थ वा शिर शिशिरं जी व ना य वं
शिशिरं जी व ना य शिशिशिरं श्व णोतः शं ब्रह्मान वी प्रा म नं स्व ज ना सु त चा ख्क ति नं सु ला
मिव धं त्र ना गिर नः तं वर्धयं त्रानु गिरः स्तुनया गिरा स्य णा तः ध्रस्ति समत सि त्र
थं ल समतसी विपि हूर्पातात ॥५ स्तु विदुरिव स्त्र विज्ञायतङ्वा याः पीपान त्येव शदि स्यातन
सी स्त्र त्रातयं रि त्तायं हविर्निर के स्व रितः सं वं लस्तू वें त एकस वेने त्र सामान् शावा म

दं तदुत दक्षिणात्रीनिक्रिया यं त्यानरकं पतामेति नरकं न्यरकं नीचैर्गमनं नास्मिन् रमणं स्था
नमल्पमप्यस्तीति वा अथापि नावाच्यष हरिश्चात्त न संप्रयुञ्जाते तु हस्ते नाव स्युरांपि वै नाति
स्वरास्थानात्तीर वस्तुत्वा वा वेष्ट्य त्यस्तु निपतं तितउ अपित्तितया ॥ ६ प्रथमस्य द्वितीयः पादः ॥
इतीमानि चत्वारि पदजातान्यनुक्रान्तानि नामाख्याते चोपसर्गनिपाताश्च तत्र नामान्याख्यात
जानीति शाकटायनो नैरुक्तसमयश्च न सर्वाणीति गार्ग्यो वैयाकरणानां चैके तद्यत्र
स्वरसंस्कारौ समर्थौ प्रादेशिकेन गुणेनान्वितौ स्यातां संविज्ञातानि तानि यथा गौरश्वः पु
रुषो हस्तीति अथ चेत्सर्वाण्याख्यातजानि नामानि स्युर्यः कश्च तत्कर्म कुर्यात्सर्वं तत्सत्त्वं तथाचक्षी
रन् यः कश्चाध्वानमश्नुवीताश्वः स वचनीयः स्यात् यत्किंचित्तृन्द्यात्तृणं तत् अथापि चेत्सर्वाण्याख्यात
जानि नामानि स्युर्यावद्भिर्भावैः संप्रयुज्येत तावद्भ्यो नामधेयप्रतिलम्भः स्यात्तत्रैवं स्थूणा ॥ ८
दरशया वा संजनी च स्यात् ॥ १ अथापि य एषां न्यायवान्कार्मनामिकः संस्कारो यथा चापि प्रती

नाष्ठीनि स्फ प्राप्ते नाष्ट्या वक्षीरन्तु रुषंतु रिश यश्च्याव क्षीर नां ष्ट यथं तदेनमिति ष्ट नाम
थ्यापिनि प्रन्न निष्ठा दारत्ति वि वा रयंति प्रथ नास्नु थिवी थ्याज: क ए नाम सथ यि ष्ट कि मा
भार स्थ्य थान ष्टि ताथं प्रार शिक विकार पद ष्ट: पाद न राधं र्मव ष्कार शाक यय नष
न: कारि तैवयकारादिं वांतकरण मास्त्र: सुध्वंव सकारादिं वां थापि स ष्ट ष्ट वा नाव ष्ट्याकु
रपर स्माज्ञावा प्रवष्ट्य ष्ट ष्ट शाना पप घ तष्ट निन ष्ट प्राप प घता ष्ट य घा ष्टि नु वा सुत न्न त
घ न ष्ट संस्कारो स मर्थो शादशि कन ष्ट ण ना ष्टिनो ष्ट्यानां सर्व प्रादशिक नि ष्ट्य वं सत्व सु
पालन द ष न व तियथो एन घ: कथ तत्व मज्ञ्यां सर्वं तस्य चं तथा वक्षीर न्निति प्रश्या म:
समानकर्मणां नामाधय प्रतिलं नामकेषां नि कर्पां य थान ष्टा पारि ष्ट्राज ष्ट जीवि ना ष्ट
मिज ष्ट ष्टि तेने वा ष्ट: प्र ष्ट्य ष्ट य यो एत ष्ट था वा पि प्रतीना यनि ष्ट स्थ थे ना ष्ट्या वक्षीर
न्निति संध्य ल्प प्रायाग: ष्टा ता ष्ट क पदि कां य था प्र नति ई ष्ट नाजा ष्ट सा ष्टी रा ना तु ष्ट कां द

घ का

री

विदामीति यथा एतन्निष्ठा न तिष्ठा द्वारं ति विचारयं तीति नवति द्विनिष्ठा न्निष्ठा द्वारं
त्याग पदं शिः प्रयन्नात्पृथिवी याऽः क एनाम प्रथा मि ष्ठ क्वि माधरा श्रेयं थ विदर्शी नन सूत्र
रं पथि ता वदत्पा हो ॥ २ अथाप्येवं सर्व एव द्रष्टु प्रवा दा उपलब्धं तयथा एतन्पादस्थ: पद
तरा दं स्मिं स्कारं तियां न विना र्थ सैव स्का र स त न गर्द्दः मिष्ठा पुरुष गर्दा यथा पुनद परस्मा ज्ञा
ना त्व व मि प्र द्वा स्थाना न पप य त इ ति पश्य म: प्रवा ति यानां स त्वा ना म प रस्मा ज्ञा वा मा ना ध य प्र
लन्नामके पी नेकेषां यथा बिस्वा हा लं व ब्व ल क इति विल्वं तरणो द्वा न्तिद ना दा ध प्र य म
धात्व र्थ: पाद: ॥ ३ अथापीदमंतारणमीत्र ष्ठार्थ म च्या या नविद्यात्तथैभिप्रनीयलाना यंत
वस मं स्का रा द्दे शा द्वि दं वि घा ध्मा ने याकरण स्य कार्यं वा र्य साधकं चयादि मं त्राथ
यायो न र्थकं तवतीति को स्मां नर्द्धकाद्वि मं त्रा अ दात न्ना पद्धि तद्यी नियत वा चायु क्रयो
नियता त्वुस्य र्यास्तिवं श्री यापित्रा ल्लाण न रूप सं पन्ना विधीयं ता तु रु प्र थ मा स्व तिपु थ स तिा सो हा

र व ४

र

॥ ६ ॥

॥ ६ ॥

ध३

लीतिप्राहेति यथापत्तुपपन्नार्थान्निवर्तितोऽपथ्यं त्रायते ऽनेनासुस्थितात्मेनं हिंसीरित्यादहिंसकं यथा
प्रतिविहितिषिद्धार्थान्निवर्तितो एक एव रुद्रो ऽवतस्थे न द्वितीयः। असंख्याताः सहस्राणि ये रुद्रा अधिभूम्यां
अश्वत्थे रुद्रतिष्ठे प्रेशतीसना ज्यजयस्या कर्मिं दद यथा विज्ञानेनतं संपेक्ष्य यजनाय समिन्धमानायां
त्रु ज्रुह्वी यथापाहादिति सर्वमिति न हितिघोरिहितिरंतरिह्रमिति। तदुपरिष्टाग्राह्याख्यासोऽथाप
दिसाद्यार्थान्निवर्त्य मा पा यादृश्मिं जारयायिकाष्ठकेऽर्थवितः शक्ष्यसामाख्याद तादि य रुप्स सहव
यद्रूपसमृद्धं यत्कर्म क्रियमाणमृग्यजुर्वाभिवदतीति च ब्राह्मणे। १ कीलोग्रुनेर्नभृतिरितिय
थाएतन्नियतवासाप्तुक्रयानियनात्तुर्यान्निवर्तीति लौकिकेष्वप्यनतदर्थ्यं दारापि साङ्गचावि
तियथा एतद्ब्राह्मणेनरूपसंपन्ना विधीयंते न इत्यादितान्त वादः सत्नवतियथा एतदुपपन्नार्था
न्निवर्तीयायान्नायवचनाद हिंसापनीयते यथा एतद्विप्रनिषिद्धार्थान्निवर्तीति लौकिकेष्वप्यनतद्यथा
संपन्नायं ब्राह्मणानमित्रा राजतियथा एतत्ज्ञानेनतं संपेक्ष्यतीतिविज्ञानेनमन्निवादयत्वज्ञानातमहु

कैशा त्वयचार् एतद हिति: सर्वमिति लोकिकवाप्येतद्यथा सर्वरसा अन्नुप्राप्ताः पानीयमिति यथो
एतद विस्पष्टार्था भवंतीति निषण्णाणार पराधेः नमस्य यादेमेधेन पशुपतिरुरु घापराधः स न
वति यथाज्ञान पदीप्तुविद्याः ततः उरुपविशाषा भवति पारातुर्य विस्तु खलु विदित्वा छायाविशु:
प्रसाद्याभवति।२प्रथमाध्यापंचमःपादः॥ यथापीदमेतारणं विनागान विग्राताः वसायपञ्च
तीरुडश्मुलति।पदद वसीगावः पश्यद्दनमवात गच्छार्थस्यासो नाम करण छस्माचा वाद्य इति
वसायाश्वानिति। ष्कातिरूपष्वाणो विमोचाव तस्मादवस्तु इति। इत्तानिर्स्थ्याइदमाङ्गामिति। पं
चम्यन्तुप्रज्ञावाचष्ठ्यर्थीप्रज्ञावांःकारां तोपुरानिर्ख्या आवद्धे ति वत्रर्थथीप्रह्वेकारांतःपरःसं
निकर्षः संहितापदप्रकृतिः संहितापदप्रकृतीनि सर्ववरणानां पार्षदानि यथापियाज्ञोदेव लनव
द्वः प्रादशानवंति तादतनाापन्न्दिनयो तावद्भुव लिंगानास्य त्रुस्मिइति इंदुनन्नाशवंमा देवतांचा
शुद्धम्णीतीति ब्राह्मलिंगी विद्दलिंगवायासयमौत्रा अग्निरिव मध्याचिपिनः सदस्वाच्चथासिमाध्य

खमेवविधिवितावल्लिनस्तु पिरियथस्य हीति नोमनव स्थौ थापि ज्ञान ध्रशी सावव स्य ज्ञाने निं स
वा॥ खाग्धुरयं नारदारः किलास्यद्धीच्यावदन विजानाति पार्थं। याथङ्कृस्सकलं नडमस्क
तना कामतिज्ञानविष्टतपप्मा यहृद्दी तमविशूर्यातं निगदानेवश ह्यु तान्चनसा विकस्तु स्को या
नु वद्धजानिकहिं वितुस्छाष्वुखि भतेरीयातिरैरपाष्वा॥२३ तवः पश्यं त्रोहि दशवाचस्तु नवः सू
षें नस्रणोय्येनो ३ तोवास्मेतव्व १ विसाख्र ज्ञायवपद्धा ३ शनीखवासाः न्त्यकः पश्यं नपस्य
विवावमपिवस्पवें नस्रणोद्ध नामिद्धविदौ समा हार्थं भोष्य कास्मे तद्धै विसस्र तिखमाता ध
नेविदृष्णुताज्ञानं प्रकाशनमर्थख्या हानया वाचा पामो न मयावाचाजा प्यैवपाद्य कामयमा
नासुवासा सनुकालेख्य यथा सप नोपश्यतिस स्राणाती यद्ध इप्रशं मा तास्या न रा स्नूयस
निर्वनाय॥२७ तवं सास्य छिरपीनमा ऊ नें नं हिवं यापि वाजिनष्ठा श्वे स्वाचरति मायाये
षवावीख स्कवौ अफत्ता मयुष्यां न्याष्ये केवा कस्तख्ये छिरपीतमाकूर ममाती विपीतार्थं दत्रस छ ॥ १

रमणीये स्थान इति वा चि ज्ञातार्थं येनाक्रवंति वा स्त्रयेषु बलवच्छ्यर्थे न्वाल्ये षु चरति मायया

वा कल्पतिरूपयानास्मे कामाङ्कुशे वा गद्वाल्यादि च मनुष्य स्थानेषु या वारे कृतवाञ्ज वन्ध्यफला मधु

ध्यामि ये फलास्मान्पुष्पावाय वनीति वा किं वि तुष्य फलतीति वार्थिवाः पुष्पफलमास्या ज्ञाते वाल

ध्य फलं दिवसं ता ध्यात्ये वा ॥४॥ सा स्त्री कृतधर्माणि सधाया बध्द तुस्तेव राज्ञा सा दृष्टि न धर्म च [illegible]

दाशन मैत्रीसं प्रादुरूपादशाय स्वाधे ना वार विल्म य हताये मैथुनसमाप्ता सिद्धार्थ इ चाव संगानिव वि

ल्भेत्ति त्वा सनमिति वितावतः समानकर्माणाधनावाधनु ईधातर नावं च यस्य सञ्च [illegible]

स्याद्य तावतामर्थानामिदमति धनानि घंटुकमिदं दिवतानां मध्याधान्यानंदमितितद्य दन्या

देवतेमं वनि पतति निर्घंटुकं तनुपन्नसर्थं न चावारं वंतो च श्वमिव चा वालवे तैर्बालादेश वा

रणार्थान्नवति देशाद्देशातः । मृगाननीमःकुरारागिरिष्ठाः । मृग इव नीमःकुचारागिरिष्ठा स्व

गामात्स्विगति कर्मणानीमाविन्य यास्माज्ञी प्याप्यतस्मा इवं कुचर इति चरति कर्म कुत्सितं

॥१८॥ १७

मध्यत्वाद्ध्रुवतात्तिभ्यर्नं कायेन वरतीति गिरिष्ठा गिरिस्थायी गिरिः पर्वतः समुजी सन्निवति पर्वतान्

वतिः पर्वस्तु नः प्रणातः प्राणानेवाङ्कमास पर्वदिवा स्मिन्नीयन्तीति तत्र करुतीतर संक्षिसामान्या

न्मयस्थायीम घापि गिरिर तस्मादेतत् स्थानिनामानि याभ्य यास्तुतीनीदवनानां तद्देवत मिथ्याव

च्छानतदुपरिष्ठाच्छास्याच्छामोनेयंडकानि निगमानीहहाः प्रथमस्य प्रथमः पादः अथ ... ध्यायः

पाठाः अथ निर्वचनं घेषु पादेषु स्वरसंस्कारो समर्थो प्रादेशिकेन विकारेणान्वितोस्यात्तं तथाता

निर्मनिर्ब्रूयाद् यानावितेत्थं प्रादेशिकविकारस्थ निच्छः परीक्षेत ताकनविद्धन्ति सामान्यनाविं

धमानसामान्यप्रकार वर्गसामर्थ्यान्निर्ब्रूयान्न त्वेव न निर्ब्रूयान्न संस्कारमाद्रियेत विषयवं

त्याहि हित्वया भवति यथार्थं विभक्तीः सन्नमयेत् त्वत्तमप्रत्त मितिथ्यादी एव शिष्यन्ते । १ अथा

प्याहुर्निर्दिष्ट स्थान घातिलोपाभवति स्तः सन्तीत्यथा पंतालो पाभवति गत्वा गतमित्यथाप्युप धा

लोपो भवति जग्मतुर्जग्मुरित्यथाप्युपधाविकारो भवति राजा दण्डीत्यथापि वर्णलोपो भवति

तद्यायामीत्यर्थापिविवर्ग्लापद्बु बहत्यर्थाप्पादिविपर्ययात्मवति मज्पाति घनिा बिंदुबाद्धिइ ३
थाप्याघं तविपर्ययात्मवति ब्राकारत्रुंसिकतास्तर्कि॥ यथापां तथापत्तिर्नवति॥ २३ घोमे घाना घे
गाघेंवत्र मखिर्त्यर्थापिवर्णोपिजन स्त्राह्व वारा तरूजतितघ त्रस्व रादर्नं तरां तच्छांतथत्ति वैवतित्ति
कतीनां स्थानमितिघ्र दिशी तित त्रसिवायामव्रपपघमाना यामितग्योपविपादयोिषेन्नना प्याक लानि घ
त्रायान्नवेतिन घाथेतइतिमूर्द्धः दुःस्यः श्वतः कुणारुमित्यर्थापित्तापिकाछ्याथात्रख्यातिगमाः ह्वाना
नाश्चंतिर्दस्तनाः ह्वनसाधइत्यर्थापितिगमिच्छ्यानाषिकाउत्ती घृतमित्यर्थापिग्रहनयरवेकेत्र
नाश्चंतविकृतयएकेषां॥ २ शावतिर्गतिकर्माकेवा तापेवन्ना घ्रांतिकं बाजाः कंबलत्ताजाः कं
मनीय तापावा कंबलः कमनीयो नवति विकारमस्याथेपु नाषंतेशव इति दातिलवनाथे
प्राच्याश्च दाचमुदीच्येषु वामकपदानि निहूयार्दित्थतदितत्समासं घेकपदस्त्रिवानकपदसुन
प्रवंस्वरमपरमपरं प्रविनजानि निहूयाद्यः प्ररुषोदंड महत्तीनिवादंहनसंपघतइति वाद डा

र्थ्यै
१५॥

ते

रि

ददातदस्यतिकर्मणोऽङ्गारादद्दातमणिमित्यनिनाषंतेदमजादित्योपमद्यावीरेडमद्याकर्षनी
तिगर्हायां॥४कच्चारज्जुरश्वस्य कद्वं सेवातकद्दोगारुतःकसइतिनामकरणःस्यात्तवानथकोऽन्या
सः किमस्मिन्नस्थानमितिकषातर्वातसामान्यान्मनुष्यकाद्वाबाहुमूलसामान्याद्दस्थोराज्ञःपुरुषाः
राजपुरुषोराजाराजतःपुरुषःपुंषौदेःप्रतिशयःप्रस्यातवोशिरयथीतर्हिचेतरपुरुषमतिनापु
च्छायस्मात्परन्नापरमस्तिकिंविद्यस्मान्नाणीया नस्या यास्तिकिंचित् दृढ्ढश्वसाम्याद्विविनिष्पद्यका
स्त्रानदेश्नस्त्रिपुरुषाणसर्वमित्यपिनिगमान्तवतो॥ पापविषयकशकार्षोवीतिचकुं इतिश्वग
तोनाम्युतेज्ञातीतिगतिऊसन्तोकज्ञातीतिज्ञातिऊससनाचकज्ञातिकज्ञातीनिसर्गातीकाद्यास्यस्मिन्
स्मिन्नस्तीतिविश्वकरः॥ कच्चाणवसरूपः कल्याणवसीख्या वाच्यरूपेकच्चाणीकमनीये तत्वनिवत्ता
ह्याणोत्तरूपंराचतौरवंतद्धितसमासान्निष्ठ्यान्निरूपदानिनिष्ठ्यान्नावैयाकरणायनतुपसन्ना
र्थानिदिविदवानिर्च्येल्यदिज्ञाउविज्ञानंष्ट्योपसन्नायउनिष्ठ्याघोनालविज्ञाउस्थान्नमविन

धिर्नु वा ॥६ विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मा शेवधिष्टेऽहमस्मि । असूयकायानृजवेऽय
तायन मा ब्रूया वीर्यवती तथा स्याम् । य आतृणत्त्यवितथेन कर्णावदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन् । तं मन्ये
त पितरं मातरं च तस्मै न द्रुह्येत् कतमच्चनाह । अध्यापिता ये गुरुं नाद्रियन्ते विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा ।
यथैव ते न गुरोर्भोजनीयास्तथैव तान्न भुनक्ति श्रुतं तत् । यमेव विद्याः शुचिमप्रमत्तं मेधाविनं
ब्रह्मचर्योपपन्नम् । यस्ते न द्रुह्येत् कतमच्च नाह तस्मै मा ब्रूया निधिपाय ब्रह्मन्निति निधिः शेवधिरि
ति ॥१ द्वितीयस्याध्यायस्य प्रथमः पादः ॥ अथातोऽनुक्रमिष्यामो गा इति पृथिव्या नामधेयं यद्दूरंगता भव
ति यच्चास्यां भूतानि गच्छन्ति गातेर्वौकारो नामकरणः । अथापि पशुनामेह भवत्येतस्मादेव । अथाप्य
स्यां ताद्धितेन कृत्स्नवन्निगमा भवन्ति गोभिः श्रीणीत मत्सरमिति पयसः । मत्सरः सोमो मन्दतेस्तृ
प्तिकर्मणो मत्सर इति लोभनामाभिमत्त एनेन धनं भवति पयः पिबतेर्वा प्यायतेर्वा क्षीरं
क्षरतेर्घसेर्वेरो नामकरण उशीरमिति यथा । अंशुं दुहन्तो अध्यासते गवीत्यधिषवणचर्म

लोऽसुः शमस्तमात्रो भवद्धॆननायशी भवतीति वा धर्मस्वर तत्वाद्धिं त्वं भवतीति यथापि स्वमेव
स्मिन्भावं गाति सन्नि क्षोन्न सिवीलयाश्रुतिरथस्तुतोर्वथापि स्नात्ववत्स्मिषभावं गाति सन्नि शापतति च
स्रातती स्र स्तुलौजापिगोरुद्धातगच्छावत्तादिनेमावन्नगच्छागमयतीरस्तु निति। हृद्धवृद्धनियता
मीमयाजो ह्वाता वयुःप्रपतान्स्वरूपादः। हादिहाह्रधनुविधन्तुषिद्धक्लोवन्ध्नीन्नियतामीमयाजाः श
रूंकमातिमीमयात्तिः शस्तकमानित्तावयःप्रपतं तित्रुरूषावेदनाय विरितिशाक्तानिनामावसृग
तिकमीणायापीत्र नामिहृतवार्यै तस्मादेवादित्यापिगोरुद्धातौ तत्रादः परुषाधावि पर्ववति
नास्ननीहोपमद्यावो थाप्पाछ्ये कोरश्मिश्री प्रमसंप्रतिरीप्येलं दातनोपश्चि तद्धमादित्यता
स्यद्वीति भवतीति। स्तुस्त स्तः सूर्यरश्मिर्युद्दमार्गाधुवइच्छुपिनिगामा भवति। सोपिगोरुद्धातौ
स्त्र व्याहृगारमन्त्रतति तदुपरि स्थाद्यारथ्याख्यामनः सावधिपिरश्मायायागावेदश्रुतौ। १। तावां वास्तून्युश्म
सि गमध्यै यत्र गावो भूरिशृङ्गा अयासः। अत्राह तदुरुगायस्य वृष्णः परमं पदमव भाति भूरि गिना

निर्वीवास्तु निकामयामस्वगमनाय यत्र गावो बहुश्रृंगा इत्यूरी ति बहूनां नाम विषये मन्त्रवर्नीस तः श्री
गीश्रयात वासिष्णोतवषिरणोयाज तमिति वाशिरसोनिगत मिति वायासायनात्रिञ्च तद्रुगाय स्य
विक्लोमहाग तः परमं पदं पराध्यत्थ्यमवभाति तुरिपादः पद्यातम्त्रविधानात्पदं पञ्चपादः प्रकृतिः पृ
नागपादः त्र नागपादसामान्यादितराणि पदान्त्यवमाद्य षामपि सत्वानां सीदद्यावित्रीतताति वत्र
मानकमातिसमान निर्वचनानिनानाकर्मालित्र नामानि निर्वचनानि यथार्थानि वक्ष्यामीतीमा
त्य कविंशतिः पृथिवीनामधेयान्यत्र कीर्तानितत्र निरुक्तिनिरमणोहत्यातः कस्मात्पतिरितरासा
पृथिव्याः सद्धित्वात्तनयोर्विततगस्तस्याएषान्तर्वर्तिता । उ य इति च कारनम्रो नष्ठाद्वदयदीदरद्ग शि
शिवत तस्मात् । स माउपर्यानापरिवीतादीतवड पजानिर्शीतिमा विव स्रावज्ञ प्रजाः कस्मात्प
नइति परिव्राजकोवर्षकामेतिनिरुक्तो य इति च कारति करोति किरतीसदिदिष्मेवर्षकमीत्यान
सोस्य छ्यावदमध्यमः सएवास्य विदमध्यामायादद शदिह्यापहितं स माउपर्यानोमानातसिद्धं

निमीयते तस्मिंस्तन्नाम्ना निरंतरं यो महान्नवयवः परिवीतो वायुनायमपीतरो या निरंतरस्मा
दादेव परिच्छिन्नोतो भवति बङ्गपङ्कारमिमापघातवर्षकमलानां शाकद्रुणिः सौकल्पायी च कस्य देवता
डानामीति तस्मिन्देवतानां वायलिंगानि शाडुर्वन्ति स्वर्वतो दुंडा इतोपप्रस्तु विविदिषाणि स्वतिसास्मात् एत
स्ववमादिरशेषामादं वतनिति ॥४॥ अयं सशंखायने गोरतीहतामिमातिमाऽध्वंसनानवधिच्छिन्नाः
साविविज्ञितिनिर्ण्चकारमर्थं विफरूवंती प्रतिवर्ष्विमोदता अयं सशखायते ध्यनगो रति प्रवृत्ता
मिमातिंष्ठश इ कारातिमायमिवादिच्छमिति वा वागषामाध्यमिकाधे सान माघवि तिलसाविति
गोधी कारासं संविफरूवंती प्रच्युद्दतवर्ष्विवजिरिति स्वपनाम हाणानीति सातवार्षगिमवाय
द्विषि वीतद्युनरादात्तो ॥प॥ इति नीयस्य द्वितीयः पादः ॥ हिरण्यनामास्तु सराणि पंचदशांगिरर्षि कस्मा
द्धियत स्त्रायस्पमानमितिवा क्षियतजनाजनमिति चोरितरमणे नवतीति वाद्दय तवीसात्मनस्सा
कर्माणी तरिद्रु नामा स्कृत्तराणि षाल शीतरि हीकस्मादंतराहीतंभवच्छेतारमइति वाशरीर

करोति ४

न

मा:

मी

धं तः शिहयमिति वा तत्र समुद्रशब्दस्य तत्पार्थिवेन समुद्रेण संदिह्यते समुद्रः कस्मात्समुद्द्रवन्त्य
स्मादापः समभिद्रवन्त्येनमापः संमोदन्तेऽस्मिन्भूतानि समुदको भवति समुनत्तीति वा तयोर्विसो
गस्त्वत्रेतिहासमाचक्षते देवापिश्चार्ष्टिषेणः शंतनुश्च कौरव्यौ भ्रातरौ बभूवतुः स शंतनुः कनी
यानभिषेचयांचक्रे देवापिस्तपः प्रतिपेदे ततः शंतनो राज्ये द्वादश वर्षाणि देवो न ववर्ष त
मूचुर्ब्राह्मणा अधर्मस्त्वया चरितो ज्येष्ठं भ्रातरमन्तरित्याभिषेचितं तस्मात्ते देवो न वर्षतीति
स शंतनुर्देवापिं शिशिक्ष राज्येन तमुवाच देवापिः पुरोहितस्तेऽसानि याजयानि च त्वेति तस्यै
तद्वर्षकामसूक्तं तस्यैषा भवति ॥ आर्ष्टिषेणो होत्रमृषिर्निषीदन्देवापिर्देवसुमतिं चिकित्वान्
स उत्तरस्मादधरं समुद्रमपो दिव्या असृजद्वर्ष्या अभि ॥ आर्ष्टिषेण ऋष्टिषेणस्य पुत्र इषितसे
नस्य वा सेना सेश्वरा समानगतिर्वा पुत्रः पुरु त्रायते निपरणाद्वा पुन्नरकं ततस्त्रायत इति वा
होत्रमृषिर्निषीदन् ऋषिर्दर्शनात् स्तोमान्ददर्शेत्यौपमन्यवः तद्यदेनांस्तपस्यमानान्ब्रह्म स्वयंभ्वभ्या

नर्षन्त हृषीणाहृषिवमिति विज्ञायते। इदं पादेवा नामास्याश्च वक्ष्यात्प्रपन्नानन्तवदेवत्सुमति इदवानी
कल्याणीमिति विकिवास्विमनावानु। सउ तरस्मादधरं सद्द्वा। उत्तरउद्ग नतारात्त वधे धारा यशी आन
भवतीच्छुई गतिः प्रतिषिद्धोत्तिष्ठावरा त्रय स्मानिर्वचनाय॥२यद्वापिः शंतनादयुरा रे तास्मान्
यद्वत्तः कृपयेन सीधनु। आदेवकृतं दृष्टिवनिर्राणां बृहस्पतिर्वविमस्मा त्रय नु। शतन्नु शंतनो
स्विति वाशमस्मेन वा स्वस्त्विति वाप्रुरो हितः प्रसपर् नदधति। हानायब्रतः रूपाय मायाणा व्रह्मायदे
वकृतं देवापनेस्ट्र्येति दृष्टियावि नं ररा णारा तिर त्र्यास्वाहृस्पति स्त्रिग्धासी सा सि च च म या र्क र
स्तुप ख्यास्थानी। इति द्वितीयस्य तृतीयः पादः॥ साधारणान्युत्तराणि षड्विद्या दित्य ख्यानि देवत
याम्यां स्थानं परिसृष्टा तानि याप्या स्थाम नेद्यादित्यः कस्मादादत्तेरसाना दानन्न। सीणा तिषामासीन्नो
न्यासमिति वा दितः प्रत्ररति वा ल्प ग त्यागं त्रास्त्रो नर्दीर्घा श्याना य स्वक्त नाक्त्र यमादितय मन्या सा मपि
देवता नामादित्य प्रवादास्तु ताया न वं ति तद्यावे तं स निच्छ वरुण स्यायीत्रादन्न्या चन सी शस्ये

थापि मित्रावरुणयोः। आदित्या दानुमे २ नक्षत्रां दानुपती। अथापि मित्रस्यैकस्य। प्र स मित्र मर्तो अस्तु
प्रयस्वान्यस्त आदित्य शिक्षति व्रतेन। अपि निगमो भवति। अथापि वरुणस्यैकस्य। अथा वयमा
दित्य व्रते तव। व्रतमिति कर्मनाम निवृत्तिकर्म वारयतीति सतः। इदमपीतरद्व्रतमेतस्मादेव वृणोतीति
सतोऽन्नमपि व्रतमुच्यते यदावृणोति शरीरं॥ स्वरादित्यो भवति सु अरणः सु ईरणः स्वृतो रसान्स्वृ
तो भासं ज्योतिषां स्वृतो भासेति वैतेन द्यौर्व्याख्याता॥१३॥ पृश्निरादित्यो भवति प्राश्नुत एनं वर्ण इति नै
रुक्ताः संस्प्रष्टा रसान्संस्प्रष्टा भासं ज्योतिषां संस्पृष्टो भासेति वा। अथ द्यौः संस्पृष्टा ज्योतिर्भिः पुण्यकृद्भि
श्च॥२॥ नाक आदित्यो भवति नेता रसानां नेता भासां ज्योतिषां प्रणयः। अथ द्यौः। कमिति सुखनाम तत्प्रतिषिद्धं प्र
तिषिध्येत न वा अमुं लोकं जग्मुषे किंच नाकं न वा अमुं लोकं जग्मुषे किंचनासुखं पुण्यकृतो
ह्येव तत्र गच्छन्ति॥४॥ गौरादित्यो भवति गमयति रसान्गच्छत्यन्तरिक्षे। अथ द्यौर्यत्पृथिव्या अधि दूरं ग
ता भवति यच्चास्यां ज्योतींषि गच्छन्ति॥५॥ विष्टबादित्यो भवत्याविष्टो रसानाविष्टो भासं ज्योतिषामावि

नन २

ष्टो नाम सनिवाप्तः यो विष्टान्यातिरिक्तः प्रत्येकमग्निषोमीयादिन नक्षत्रादिष्यामनवति न तानासां न्यातिषो भू
तो न्यो। पिवा चनप एव श्यादि परीत्तोक्ता नीति विलनयो व्याख्यातो॥ ० द्वितीयस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः॥ रश्मिना
मान्य स्तराणि पंच दश रश्मिर्यमनान्तषामादितः साधारणो निपंचाश्च रश्मिनिर्दिष्टो मान्य स्तराणि
दिश: कस्मात्दिशातरासदनादपि वाच्यमेना स्वत्रकाष्ठा इच्छेतदानकस्यापि सर्व एव व्यवतिकाष्ठादि
सो स्वर्वतिका वास्थितास्तर्वतिकाष्ठा उपदिशास्वर्वतीतरस्तरं को वा स्थितास्त्रर्वत्यादि त्यापि काष्ठा
तं को वा स्थितास्तर्व वाज्यीतापिकाष्ठा च्यतं को वा स्थितास्तर्वत्रापापि काष्ठा उ[illegible] को वा स्थितास्त
र्वतीति स्थावराणी। १ प्रतिष्ठंती नाम निविशमानानां काष्ठानां मध्ये निहितं शरीरं [illegible] निधेयि [illegible]
पादीर्घतम सञ्चाशयदिं दशाह। प्रतिष्ठंती नाम निविशमानानामित्यस्थावराणां काष्ठानां मध्ये निहि
ती शरीरं मघः शरीरं शरीरं स्थं णोतः शम्नातर्वा इ वस्य निसामविवरं ति विज्ञानं व्याप इति दीर्घत
घातस्त्र मस्त्र नोनातराशयदाशयोतरिं दशाहु रिं दो स्य शमयितावात यिता वा तस्मादिं दशाहु स्य को द्य

प्रो १ शा

स्वाध्यसुरदत्यैविकासिका

त्वामेघ इति निरुक्तौ अपीच ज्योतिषश्च मिश्रीभाव कर्म्मणा वर्षकर्म जायते तेन त्वोपमान्हुनिउ
द्रवसान्निवंध्यं हि वृत्रुस्वत्तुमं चवसा ब्राह्मण वादाश्च विष्टब्धा शरीरस्था आत्मानं निनिवारयोंव कारैस्त्रे त
स्मिन्हूत प्रशम्ब्यं हिरण्मोपस्तदं निवांदिव्येषर्ग्यवती॥२ दासपत्नीरहिगोपा अतिष्ठन्निरुद्धा आपः प
णिनेव गावः। अपां बिलमपिहितं यदासीद्वृत्रं जघन्वाँ अप तद्ववार। दासपत्नी दासाधिपत्न्या दासाद
स्युतरूप दासयति कर्मार्थेह्नि गोपाश्चातिष्ठन्नहिना गुप्ता अहिरयनादष्ट्यतरिक्षे। यमपीता तारा हि
रन्नस्माद इवनिष्ट्रीतापमगच्छा हन्तीति। निरुद्धा आपः पणिनेव गावः। पणिर्वणिग्भवति पणिः पण
नाद्वणिक् पण्यं नेनेक्ति। अपां बिलमपिहितं यदासीत्। बिलं भरं भवति बिभर्तेः वृत्रं जघ्निवान् अपवव्रा
र तद्वृत्रो वृणोतेर्वा वर्ततेर्वा वर्द्धतेर्वा। यदवृणोत्तद्वृत्रस्य वृत्रत्वमिति विज्ञायते। यदवर्त्तत तद्वृत्र
स्य वृत्रत्वमिति विज्ञायते यदवर्द्धत तद्वृत्रस्य वृत्रत्वमिति विज्ञायते॥ ३ द्वितीयस्य पंचमः पादः॥ क
रा त्रिनामान्यन्तराणि च यो विंशतीरा वि: कस्मात् स्वरमयति त्व्वानानिन क्षंचारी एकपर मयनीतराणि

कवीकरातिरातेर्वाख्याद्दानकर्मणिःप्रदीयतेति ख्यामेव ख्यायात्ऽषानामाकृत्स्नरालिषालशोपाः
कृष्माडच्वतीतिसंख्योरात्वरघरःकालस्य ख्यापूषानकतिऽइदंत्रेष्ठीज्योतिषीज्योतिरामाद्रिःचःचाक
लाख्यजनिष्ठविख्याययाख्यायच्स्वतासुविस्तुःसवायँएवाराच्कृषसेयोनिमारेकाऽइदंत्रेष्ठंज्योतिषं
ज्योतिरागमेथिवंप्रकेतनंप्रज्ञातेमेमेंजनिष्ठविस्वततमेंयथाप्रख्तासविस्तुःप्रसवायसनित्रराविं
ख्यास्येवरात्कृषासमानिमरिवस्थानंस्वीयानिरनिस्तुनपनांगनंस्वख्याएषापरैवविनारकराडुसा
रुशतीख्याख्यागादारेसुकृतासदनान्यख्याःसमानवंश्रमसुतेनेप्रस्ववीख्यागवसैवरतत्राभिमवे
कुशाददसायस्यविश्राकुशरितिवसनामरावातहृदितिकमीणःस्वयमख्यावस्रमाहसास्ववीद्रमहर
णुद्वीरुशतीख्याख्यागात्स्वेख्याख्येतनेरंरिवहुमासदनाय्यख्याःरुसवसारावि:रुप्रस्रुख्यालनिंद
श्चावर्णोथिनेमेस्योतिसमानवंश्रमसमानवंधानच्यमुलच्यमरणधमणीवंस्ववीऽइतीनरतरमनिम्रि
त्येघावावसैवरनेत्वाप्रवधावोयोततोदंपिवाघावावरतस्थायावरतऽइतिख्याहामिनानेप्रख्यायख्या

ध्यात्मं कुर्वाणो हन्नाभिमाक्रमन्तरा णिद्धा द्रष्टारः कस्मादुपाहरं यस्मिन्क मालितस्त्रोषनिपालात्तवति
विश्वानरीयाया स्तुति॥३॥ त्वष्टारूपाणि महर्त्तुनैव विवार्त तरजसी वधाति। विश्वानरो जायमा नन
राजावातिरश्मातिषा निस्समींसि। अहश्च कृष्णं रात्रिः शुक्रं चाहरहर्जुनं विवार्तेत रजसी वधा तिवि
दिनद्यातिः अशश्चिति विश्वानरा जायमान इवोद्यन्नादित्यः सर्वेषां ज्योतिषां राजावाहन्नग्निज्योति
षा तमांसि इमघनानां माध्यमिकाणि विंशान्यमिघः कस्मान्निमहन्तीति सतत्या मेउपर रूपलक्ष्य त्वनात्र्यां माः
रणानि पर्वतनामसि रूपर उपालामाघो तवच्छपरमेतस्मिन्नवाच्छपरलाघ्रपइति वालपामृ
षा तवति॥४॥ देवानां माने प्रथमा अतिष्ठन् कृन्तत्रादेषामुपरा उदायन्। त्रयस्तपन्ति पृथिवीमनूपा
द्वाभ्यां कूवं वहतः पुरीषम्। देवानां निर्माणे प्रथमा अतिष्ठन् माध्यमिका देवगणाः प्रथम इति मुख्य
तर नाम प्रथमा अवतिविकर्त्तीनन मघानामुस्मे. जायुनात्र यस्तपन्ति पृथिवीमनूपाः पर्जन्यो वा
पुरादित्य श्शीतामवायोरापधीः पावयी यज्ञपाकृत्वपर्वति लोकाश्च नमन्न कर्मणोयमपी नरो

रूप एतस्माद् वा॑इष्यनउद्रकाना॑पिबा॑वा विनिघ्याघ्याप्रामिति तस्या॑ रूप इति घ्याघ्या प्रा वी नु

मिति। घा ह्रस्वकंवद्रनुः पुरीषं॑ वा ह्वादिघ्या उद्रकं ह्रस्वकमिच्छ दकनाम॑ अवीतः शष्कमीणा त्रे

शते वा पुरीषं तृणात्। तः पुर यान वाधि विनीयघ्याष स्तः पादः॥ वाह्नामान्युक्तानि राणि सप्त पंचा ॥शद्धा कस्मा

त्वे स्त्र न सरस्वतीत्यु तस्य नदीव द्दव ता वत्र निगमा त्वं तिनद्य द्दवना वदु परिशुद्ध सत्या सत्ये

थिनन्न दीव ता। इयं सा इष्मतिविसखा इवारुक्ष सानु गिरीणां नविष्टित्यू मिनिः पारा वत घ्नी मन

स स्तुष्टात्निति सरस्वती मा विवासेमधी तिभिः इयं शुष्मे शोषणे अष्म मिति बल नामा साष यतीति

माना विस विश्वाता नदन कमीणा द्विकमीणा सा सप्त स्वसृतेजवृति सप्तसु न्नमिनिवाम द्ध

रूमि भिः पारावत घ्नी पारावार घातिनी पारं परं तवस्य दार मवर मेव नायस्तु द्रक्षा भिः स्तुतिभिः

सरस्वतीं कमीभिः परिचरामोदकना मान्युक्तानि राण्येकशतमुदकं कस्माउन तीति सतानदी

नामान्युक्तानि राणि सप्तत्रिंशत्रघः कस्मान्न दनान्नवं तिशष्ट वद्याव बद्ध लमासा त्रिघी उकं द ॥ माघु

छि

२०

र्यमिव यो धात्वन्तनात्रति हासमाचष्टाते विश्वामित्र ऋषिः सुदासः पिजवनस्य पुरोहितो बभूव
व विश्वामित्रः सर्वमित्रः सर्वं संसृष्टं सुदाः कल्याणदानः पिजवनः पिजवनस्य पुत्रः पिजवनः पुनः
स्पर्धनीयजवो वाऽमिश्रीभावगतिर्वा सिविन्नष्टहीत्वा विपाट्छुतुद्र्योः सम्भेद मायया बभूवतुर्यस्तु रिनरा
स विश्वामित्रो नदीस्तुष्टाव गाधा भवतेत्यपि द्विवद्बहुवत्तद्यद्विवत्परिष्टात्तद्व्याख्यास्यामो
थ तदबहुवत्तच्छरमद्यं मे वचसे सोमाय सूनावरीरुपमुहूर्तमेवैः प्रसिंधुमच्छा बृहती मनी
षावस्युरह्वे कुशिकस्य सूनुः उपरमध्वं मे वचसे सोमाय सोमसंपादिने ऋतावरीः ऋतवत्य
ऋतमित्युदकनाम प्रत्यृतं भवति मुहूर्तमेवैरयनैरवनैर्वा मुहूर्तो मुहुर्ऋतुर्ऋतुरर्तेर्गतिकर्मणो
ति कर्मीणां मुहुर्मूढ इव कालो यावदभीक्ष्णं चेति अभीक्ष्णमभिक्षणं भवति क्षणः क्षणोतेः प्रक्ष्णुतः
कालः कालः कालयतेर्गतिकर्मणः प्राभिसंधुमच्छ बृहत्या महत्या मनीषया मनस ईषया
स्तुत्या प्रज्ञया वा वनाय कुशिकस्य सूनुः कुशिको राजा बभूव क्रोशतेः शब्दकर्मणः क्रंशतेर्वा

१६

१६

तत्वद्विद्यात्प्रकाशयति कर्मणिः साधु विकाशयितार्थानामिति वा नघञ्प्रत्ययः ॥३॥ ईशाः अस्मात् अर
दृघक्कबाकुरपाद्दृचृचंपरिषिंनदीनी ॥ दाक्वानयुस्त वितास्तु पालिलिः स्त्वरूप वयी प्रसवयामडवी ॥३
ड्डा ड्डास्मानर ३ दृघ्ज्ञबा ह्रूरइतिः खनतिकर्मीपाद्दृचृचं परिषिंनदीनामितिख्याख्यातो ॥ दृ कोनयसु
वितास्तु पालिः । कल्याणपालिः पालिः पणायतेः सडाक मणिः प्रष्ट ह्म पाणीदृवान्स्तरजुतितानस्वव
यी प्रसवयामडवीः ॥३॥ अर्जास्पाति हीप्पा नरियोसविद्यानः प्रत्याख्यायीनतेन्याघ्रुष्क्षुः ॥४॥ भात
कास्त्रष्ट णवा मावचांसियया श्रह्म राद्दनासाराथनानितनं सिपी घ्नानदाया प्राम यीयव कन्या
श्रृवाताद्या श्रणवामातकारावद्वनानियाहिः इ राद्दनसासराथ नवंनिः नूमामातपाययमा
नवयायाषाड्डुचं मयायियवकश्चापरिष्वजनायतिनमाहृति वाश्च नामानुत्तराणिषडिंशतिरिखा
मष्टा । उत्तराणि बकुवर्दश्चः कस्माद्दक्षालध्य नी महाशनान्त्रवनीतिवातत्त्र दृषिकाड्ड्ये तदृक्ष त्रामे
तीतिवादृध कंदतीतिवा दृधदाकारी नवनीति वा तस्याग्य वाद्दवता वद्ध निगमा तवंति तद्यादृवनाय

दुपरिष्टात्तद्व्याख्यास्यामः ॥५॥ अथैतदश्ववत् ॥ उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिक
क्ष आसनि । क्रतुं दधिक्रा अनु संतवीत्वत्पथामङ्कांस्यन्वापनीफणत् ॥ उत स्य वाजी क्षेपणं वा
न्तु पण मनु तत्वस्मिन्क्षलयन् ग्रीवायां बद्धो ग्रीवा गिरतेर्वा गृणातेर्वा गृह्णातेर्वा अपिकक्ष आसनी
ति व्याख्यातं । क्रतुं दधिक्राः कर्म वा प्रज्ञां वा अनुसंतवीत्वत् तनोतेः पूर्वया प्रकृत्या निगमः पथामं
कांसि पथां कुटिलानि पन्थाः पततेर्वा पद्यतेर्वा पन्थतेर्वा अङ्कोऽञ्चतेरापनीफणदिति फणतेश्चर्करी
तवृत्तं दशोत्तराण्यादिष्टोपयोजनानीत्याचक्षते साहचर्यज्ञानाय ज्वलतिकर्माण उत्तरे धात
व एकादश तावन्त्येवोत्तराणि ज्वलतो नामधेयानि नामधेयानि ॥ इति निघण्टीयस्य समाम्नायस्य प्रथमः पादः ॥ द्विती
याध्यायः ॥७॥ कर्मनामान्युत्तराणि षड्विंशतिः कर्म कस्मात्क्रियत इति सतः ॥ अपत्यनामान्युत्तरा
णि पंचदशापत्यं कस्मादपततं भवति नानेन पततीति वा तद्यथा जनयितुः प्रजैवमर्थीये ऋचावुदा
हरिष्यामः ॥ परिषद्यं ह्यरणस्य रेक्णो नित्यस्य रायः पतयः स्याम । न शेषो अग्ने अन्यजातमस्त्य

ति ३

स्तनानस्य मापयो विदर्भः। परिहृत्य धैर्ये हि नाप सर्वं हि मरणं स्य रक्षो रणं पार्श्वे भवति रक्षः इति
धननामरि स्य तेषां तौ। निर्यां स्य रायः पर्तय स्य मा पितामह्य वधन स्यान शाषा स्य मेन स्य जातम
[illegible] शाष इ स्य प स्य ना म [illegible] स्यालय यातां वितय मान स्य तय म न स्य नवति मानः पाया विद्व इति
न स्या नरा स्य यसे निर्व [illegible] याश्च नहि य नायार णः सुरा वोऽया दायं मि नता मं तया त स्य धानि दाकः
पुनरि स्य स्या नावा [illegible] नषा लतु नवानान हि यहीन यो रणः सुसुसतामा स्य यो रदर्याः मनसा पि
नर्मं तयो म म मायमि स्य थः सतः कः पुनरव तद्दति यन श्रागता स्व वोऽया कः इति नि वासना ना यत
एवं तु ना राजीवडनवा नं [illegible] हमाणः सपन्ना नवजातः सए व स्य न इ स्यं यो नं दुहि दाया यात्
ह इति तिच न दाया स्य इ स्याके। ३। शा सद किं दुहितु नं स्वं गा दुद्दां सुत स्य दीषिति सपर्यन्तः। पिता
यं वं दुहितु नं स्व गा द्विष्टां स [illegible] दी धिति सपर्यन्तः। पितामह स्य हितुः सकर्मं डं सं सा स्य नमन
स्या दधा वाश शा सिवा क्र स तान कर्माण ड हितुः स र नावं दुहि ता दुहिता हार हिता लोके वनिसा र

मुपागमाद्दौहित्रं पौत्रमिति विज्ञानेश्वरजाननयङ्गस्यारतासावान्यंगादंगात्संस्वनस्यारुद्दयाद्दधिजा
तस्य मातरि प्रच्युतस्य विक्षनेस्वजयां तविशाषणे मिथुनाः उचारायादाइति तद्दत दाक्षाकास्या
मज्ञकनौ ॥४ स्वंगादंगात्संभवसि हृदयाद्दंधिजायसे। आत्मा वै पुत्र नामासि स जीव शरदः श
तमिर्त्यो विशाषणेषु चाणां दायाधानवति धर्मतः॥ मिथुनानां विसर्गादौ मनुः स्वायंभुवो ब्रवीत्। तनु
हितरश्चाथके तस्मात्सूमौ दायादो दायादसुतौ तिनि ज्ञायते तस्मात्स्त्रियैं जातां पगच्छेतिनद्विमां
समितिरिव स्त्रीणां दानविक्रयातिसर्गा विद्यन्ते न तु पुंसः तु सोपीत्यकेशो नः शेषे दर्शिनात्मस्त्रा
मनीवा दृश्यते परस्मिन्चान्तर इव व्यापादि शास्त्रीष्टं तिहत व लभनं चंचाट कार्य वायापाक्रि ष्ट्रीति संतानप
मीणपिंडदानाय हत वर्मा निश्चत्र त्राहेकायाच्च निवादृअपामिकस्थाप्योन्नराख्य स निर्वाना
या॥ पत्नत्रातवपुंसः एतिप्रतीवीगर्भा निःणिवसनायुध नामां जायवपय उशतीसुवासाउपाह स्व
वनिरिणीतत्त्वस्मः। स्वात्राहाकेयवपुंसः पित्राणां त्वनि सुखीसंतानकर्मीणपिंड स्नानायनपतिं ससी

त्या

कारा

राक्षिली वधनला नायदाक्षिणाजीगर्त्तिः सनाङ्गात्तुर्घ णात्तः मध्यसंगमान वतीति तच्चयाग्युत्रा
यापतिकासारावतीतो तत्राह्न णोघ्नंतिमारिक्तेन नातश्मशानसंचयापिगर्त्तज्यातेजरात
रपस्रासोत्रवतिश्मशानेश्मशयनेश्मशारीरंशरीरेस्थ णात्तःश न्नातवाश्मिक्रत्यामश्मनि विन्नेना
वतिलामख्ननानवलीयान वानापरस्थाविक्रुयाधिड परस्थाविक्रुयाऊर्त्ते ग्रीत्या त्वमायुको
यजमानस्य विनिगमात्रवनिरथापिगर्त्तज्यातेद णात्तः स्तुतिकुमणः हुनतर्मयानाऽत्रासेद
थावरूणमित्रगर्त्तमित्र्यविनिगमोत्रवति जायदपत्यकामयमानाद्धवासारुद्रकालस
जारस्वणनवहंताविहुत्तूतरूपाणीतिचतस्रउपमाना चात्रीत्रपयाद्धनलोकेस्यस्यतऊर्व नीय्यः
त्वाह काया उपयमनप्रतिषधः प्रत्यक्षः पित्रर्षु चचावः पितायवडहिंडरघत्तायायारवासके
प्रार्डयितिसंदधाथात्मानं संगामननमनासर्थ्यो तांजाघ्राक्षिप्रतिषधउदाहरं तिजुहुगुधि
कायारतः सर्कसार्डयितिसंदधाथात्मानं संगामननमनासर्थ्यर्यितांजाशद्यर्कोदनजामयताज्ञो

ग

रिक्थं मातुरेक्षकारगं नसनिवन्निधनं यदी मातरो जनयन्त वह्निमन्यः कर्त्ता सुकृतोरन्य ऋन्धन्न
जामये न्तरिक्थं जामिरिस्य न्यन्यं जनयन्त्यन्तं मपत्यं मातरस्त्रियः इति कर्माणि निगमन प्रायाः नन
नीता वक्षात्मजः पुत्रास्तरिक्थं पारिवत्यादानकारे नाग न निधानी सनितुर्दन्यथा हरन्त्यायदी मातरा ज
नयन्त वह्निं पुत्रमवकं वह्नियमन्यतरः सन्तानकर्त्ता भवति पुमान् दायादोन्यतरार्धयन्ति जामिः प्रदी
यते परस्मै ।७ तृतीयस्य प्रथमः पादः ॥ मनुष्या नामान्युत्तराणि पञ्चविंशतिर्मनुष्याः कस्मान्म
त्वा कर्माणि सीव्यन्ति मनस्यमानेन सृष्टा मनस्यतिः पुनर्मनस्वी भावे मनोरपत्यं मनुषो वा तत्र पं
चजना इत्यस्य निगमा भवन्ति ॥ तदद्य वाचः प्रथमं मसीय येनासुरां अभि देवा असाम ऊर्जाद उ
त यज्ञियासः पञ्चजना मम होत्रं जुषध्वं ॥ तदद्य वाचः परमं मसीय येनासुरानभि भवेम देवा असु
रा असुरताः स्थानेष्वस्ताः स्थानेभ्य इति वापि वासुरिति प्राणनामास्तः शरीरे भवति तेन तद्वन्तः सोर्देवान
सृजत तत्सुराणां सुरत्वमसोरसुरानसृजत तदसुराणामसुरत्वमिति विज्ञायते ऊर्जाद उत यज्ञि
ण्नार म।

१९

जार जार प

यासः। ऊर्ज्जादाद्य यज्ञियासो गोऽर्यन्नना मोऽजयतीति स तः पं कंसु हेक्क मितिवा। पंचजना मम होत्रं जुष
ध्वं गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसीत्येके चत्वारो वर्णा निषादः पंचम इत्यौपमन्यवो निषादः कस्मा
न्निषदनो भवति निषण्णमस्मिन्पापकमिति नैरुक्ताः। यत्पांचजन्यया विशा। पंचजनीनया विशा पंच पृक्ता संख्या स्त्रीपुं
नपुंसकेष्वविशिष्टा बाहुनामान्युत्तराणि द्वादश बाहवः कस्मात्प्रबाधत आभ्यां कर्माणि। अंगुलिनामा
न्युत्तराणि द्वाविंशतिरंगुलयः कस्मादग्रगामिन्यो भवंतीति वाऽग्रगालिन्यो भवंतीति वाऽग्रकारिण्यो भवं
तीति वांकना भवंतीति वांचना भवंतीति वापि वाभ्यंचनादेव स्युस्तासामेषा भवति। दशावनिभ्यो
दशकक्ष्येभ्यो दशयोक्त्रेभ्यो दशयोजनेभ्यः। दशाभीशुभ्यो अर्चताजरेभ्यो दश धुरो दश युक्ता वह
द्भ्यः। अवनयोऽङ्गुलयो भवंत्यवंति कर्माणि कक्ष्याः प्रकाशयंति कर्माणि योक्त्राणि योजनानीति व्या
ख्यातं अभीशवोऽभ्यश्नुवते कर्माणि दश धुरो दश युक्ता वहद्भ्यः। धूर्धूर्वतेर्वधकर्मण इयमपीतरा धूर
तस्मादेव विहंति वहं धारयतेर्वा कांतिकर्माण उत्तरे धातवोऽष्टादशान्ननामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिः

58

नकस्मादानर्नं स्रतोद्याश्रवीत्तिकमणिउत्तरस्थरतावादशं बलनामाद्यकत्तराण्यष्टाविंशतिर्बलि
कस्माद्बलं तरं तवतिबिलत्रिंदीननामाद्यकत्तराण्यष्टाविंशतिरवंधनं कस्माद्विनाशीतिसतांगो
नामान्युत्तराणि न क्रुध्यतिकमणिउत्तरस्थतवादशं क्रोधनामाद्यकत्तराण्येकादशंगतिकमणिउ
त्तरस्थतवाक्षाविंशंशतं क्षिप्रनामाद्यकत्तराणिषड्विंशतिः क्षिप्रं कस्मात्संक्षिप्तो विकार्णो ऽतिकोनामा
द्यकत्तराण्येकादशांतिकं कस्माद्दानीतं तवतिसंग्रामनामाद्यकत्तराणिषट्चत्वारिंशत्संग्रामः कस्मात्सं
गमनात्संगरणात्संगतो यामाविति वा न त्वदलशाद्यन्तछाति गमात्तवंति। २ यत्ते इदमक अम
कोऽस्मिन्निष्पालत्तीवा किमुत्रयः करतितावालनपुषान्यतिहम्मित्रुरिकिंमानिंदंतिशत्रवानिंद्राः
क्रिलितवामीदामकामकोऽस्मिन्निष्पदमाणः सपन्नानन्निनवामियो किंमावयः ऊर्वीयकइतासं
ख्याविदुत्ततरासीख्याश्रयस्त्रीसतमासंख्याचत्वारश्लितमासंख्याष्टावाम्नातन्नं बनवन ९ नीया
नावा[illegible]वादशादशा हष्टाथाविंशतिर्द्विदशतःशतदशदशतः सहस्रं सहस्र[illegible]दशसुतं नवसुतं नियुतं तं

१२०।

सा

मस्मीति हे प[illegible]

स्व

तदयच्यसमं त्रीदोमघोत्तरच्येरणमंबुतस्यं त्रुमॐवतीतिवा सयथामहाब्रह्मजदितिवर्षंसहिवा
त्रुदिं।खलेनपषन्वितिहन्निहरिखलइवपषन्वितिहन्निहरिंखलइतिसंयामनामंखलतेवासव
लातवायँमपीतरःखलएतस्मादेवसमास्कनोत्तवति।किंमानिंदेतिशत्रवानिंज्ञाः।यइंइनविदुरिंदा
ह्यहमस्पनिंशइतरइतिवांच्यातिकमस्मिंमउणउज्ञारधातयोदशेतत्रहनामनीच्या ज्ञाणच्यास्कवान
च्यापानच्याप्तुवानोवधकमोणिउज्ञारधातवस्त्रमस्त्रिंशज्जत्रवियातइाच्यतद्वियातयतइतिवांवियतस्य
तिवा।च्यारवंडलयरूयसोच्यारवंडयिनः।तलिदिद्यांतिकयधायाःसंस्तुष्टुकमतालयतीतिमतः।
वयावयंसुहधव्रह्मणस्पातस्पाहविस्तुमनुष्याःहदीमहियातोहृारतलितोयाच्यारातयानिसंते
र्ञतयातोच्छनमसः।वयावयंसुदयिवाब्रह्मणस्पातस्यृहणीयानिवसूनिमनुष्येत्याच्याददामहेय॰
च्यतोहृारतलितायाच्योतिकच्यरातयोदनकमोणावांदानमशावाडन्यय तांच्यनमासोमरतिसप
नामासातीतिसातांविधकत्रलिंड्वतीनिशाकइलिंःसात्यवनालयतिद्दराब्रहस्पातःपिद्विदमंतिकना

२ब

ॐ २

मिवात्मिमतं स्यात्। तुरविस्तंतलिदिवातिरात्रौ सा। शर पिसन्नेति कश्वसंद्द शस्तइतिवज्ञनामाश्च
तराप्ये ष्टादशवज्ञाः कस्माद्वर्द्धयतीतिस सतस्य चक्रुरा स्थ्यतज्ञं तालेऽपि ऽन्तरा सवतिक न्नीयाम
नामिद्यो पम च्यवोय्या प्रध्यवधकार्मेव नवतितस रवङ्क इ स्युर्सज्ञयानाश्चिष्वयकर्माणि ष्टतक्षतव
शुचारैर् वैरनामान्कस्तराणिवव्यारितत्रनश्याय नस्मानीएःस्थायिणति वासनिनमाननिश्चय मितिवा
यनस्तुपमा त्रिस्तनस्य नागमनिमेषं विदध्यानिस्वरं तिइनाविश्वस्य तुवनस्यागापाः समाधीरः पाक
मन्नाविवशायनस्तुपतना न्त्राद्विष्यरश्मायो स्तनस्यानागस्तुदकस्यानिमिषं तावदानना त्रिस्वरंती
तिवानिश्चयं तीति वेश्वरः सर्वेषीन्द्रतानां गोपायिनादिद्यासमाधीरः पाकमन्नाविवशेति धीराधीमान्या
कः पक्वात्या भवति विपक्वप्रज्ञ स्यादिन्द्रियइस्थ पनिषद्यमो भवतान्य विदेवतमथाध्यात्मं यन्नस्तुपतना
नीन्द्रियाण्येष्टनस्य नागंज्ञानस्यानिमिषंतिवदाननानिस्वरंती तिवानिश्चयंती तिवश्वरः सर्वेषामिन्द्रि
याणां गोपायिनात्मा समाधीरः पाकमन्नाविवशेति धीराधीमान्याकः पक्वात्या भवति विपक्वप्रज्ञ

त्मेष्वात्मगतिमाचष्टे॥६ तृतीयस्याद्वितीयापादः॥ बहुनामान्युत्तराणि द्वादश बहु कस्मात्प्रभवतीति
सतो ह्रस्वनामान्युत्तराण्येकादश ह्रस्वो ह्रसतेर्महन्नामान्युत्तराणि पञ्चविंशतिर्महः कस्मान्मानेन
अन्यान् जहातीति शाकपूणिर्मंहनीयो भवतीति वा तत्र ववक्षिथ विवक्षसे इत्येते वक्तेर्वा वहतेर्वा सा
भ्यासात् गृहनामान्युत्तराणि द्वाविंशतिर्गृहाः कस्माद्गृह्णन्तीति सतां परिचरणकर्माण उत्तरे ध्मातावाद
श सुखनामान्युत्तराणि विंशतिः सुखं कस्मात्सुहितं खेभ्यः खं पुनः खनतेः रूपनामान्युत्तराणि षो
डश रूपं रोचतेः प्रशस्यनामान्युत्तराणि दश प्रज्ञानामान्युत्तराण्येकादश सत्यनामान्युत्तरा
णि षट् सत्यं कस्मात्सत्सु तायते सत्प्रभवं भवतीति वा॥१ चष्ट उत्तराणि पदानि पश्यतिकर्माणो ऽष्टा
त ऊर्ध्वायन्ति प्रहृतीनि वनामान्याद्यानि अमिश्राणि नवोत्तराणि पदानि सर्वपदसमाम्नानाय अथातऽपमाय
इतन्त्व सह शमिति गार्ग्यस्तदासां कर्मेद्भुपाय सावगुणेन प्रज्ञाततमेन वाकनीयांसं वा प्रख्यातं वा
पमिमीते॥ अथापि कनीयसा ज्यायांसं॥२ न तद्व्याउवतस्करा वनर्गुरिशनाभिर्दशभिरभ्यधीतां तत्र यथा का

रव्या।   रव्या ८

स्का

१२२।

व

स्यक्तो वनद्र्य्वनगामिनावँग्नि मेयानोबाकृतक्करा ख्यासुपमिमी तेन कृस्य करातियत्वापैं
कमि तिनिरुक्तासानेतेवा ख्यासंततकमनिवद्योहोराच कमनिवारशनानिदृशनिरद्धधीतामथ्या भा
ताख्यायांसवयुणोतिषेनाः॥२॥ कहशिहापाकेदवासारशिनाकरूतोनिपिवंकरतः अहा पद्मः। का
वीशद्गुचाविधवेवदेवरं मर्थंनायाषारेळ्ळतसबद्दनाः। कविमा वोनवथः क्रदिदाकामि त्रासिं
कारुथः कवसथः। कावीशयानविधवेवदेवरं विधवाविधाहुकानवति विधवनाद्धविधावनाळ्ति
वमेशिरान्नपिवाधवइतिमनुछा नामतघियागाद्धिधवादेवरोदीयतिकमामयेमिवद्यामरलध
मीयाषायोतराककृतसबस्थानोशनिपानाः पुरम्रादेवथ्याख्यातायथेतिकमोपमायथ्या
वातायथ्यावनंयथासतुदः जतिव्राजे नोचनमायायथ्या। स्यात्मावस्तः ख्यानथ्यैतितिराजीव स्य
शालायथाख्यात्मानतनेवाँसिवापिवासइति स्याघावद्यामिहृतइतिश्रमिनियव्राजसाकृत्स्न व
कृतः श्रमिरिवायव्राजखंनारुकावकृतः॥४॥ वजरश्रिहरमानाद्विनीयादानिधानाः। नकृक्का

रोहां

यस्मृत्येतावत्तुरश्चिद्धारयतइतितघ्याकितवाघिनीयादेवामवदुरुक्ताबिजीयान्नदुरुक्ताय
स्मृहत्येत । केदाविदाइख्याकारउपसर्यःतुरस्याद्वख्याख्याता ॥ योऽफ्कपमाद्धेइशपता । जारस्यानर्गी
आरश्वत्तगमादित्यात्रजारउयातरावजरियिताॆसएवजासांतथाविनिगमात्ववतिस्मृत्कारः श्रु
लोउनइस्कंरघसमस्यस्वसारमाद्सा हवयाड्समहरणाणापिवयंमनुष्यजारर्षेणिमितछ्रात्री ।
नगवख्याख्याफुडतीमिषइतिस्वतापमामाणाह्नताशतिर्युनयामेमघोमिवत्तस्यथापस्तुःपख्य
तीरक्षिरितिरूपापमादिरव्येरूपःसद्विरव्येसंदगपावपाद्विरएयवर्णः । द्विरएयवर्णःस्यवा
स्वरूपंधाइतिवातंपत्रथास्वथाविस्वाथेमथाप्रनइवन्नवइववित्रहावमहत्वंयथमनतारा ।
सुपर्णादेसावस्वनारास्मादमुयायथासाविति यास्यानींवदितिसिद्धएमाब्राह्मणवदृषलवते ।
ब्राह्मणाइवदृषलाशवतीपप्रियमेधवदति वक्तानवेदाविरूपवत्तांगिरस्वन्मादिवनस्क
वेख्याश्रुधीहवंप्रियमेधःप्रियाञ्चख्यामधायछेतषाम्हबीणामवंप्रस्कंण्वख्याश्रुणुकानंस्क्र

वा
४

एवः कल्वेस्य तुत्रः कण्व प्रज्व वोयथा शाये मंक्षि षिरु गुः सीबल्व वेदृशु र्हड्य मानानादर्हः ग्गारस्युणि
राज्वंगाराच्चं कर्मा ज्ञवेव द्वतीय हस्तालक्षु जुहस्मादध्विनत्रय इति लिखननाम्बिरवानक्षोत्र
रणा क्रारघाजो विरूपो नानारूपो महिषालामरूप्र तइति॥ द्वतीयस्य द्वतीयः पादः॥ ऋश्यंक्ष लो
पमान्य थ्वोपिमानी त्यावस्कातसिंहा थाग्र इति स्रजायीश्वा काक इति क्रमायीकाक इतिशस्रातुक
तिंस्त्रविदं शकुनिभुवङ्गलंनशष्पान्तकृति विघ तइत्योपमन्यवः काकांपकालयिनत्योसवति
निह्निरिस्र रणोन्निलमात्रचित्रइति चकपिं जलः कपिरिवजीर्णः कपिरिव जव तईषल्लिंगलो
वाकमनीयं शष्पं पिंजयतीति वाव्याश्रु या यांशावते वस्यिा कृति कर्मणः स्नुसितवां सिंदः सलूना
ह्विंसेवीविपरीतश्च संसर्वस्य वाहंतेः सीलायर्द तीति वां घ्राघोध्याघ्राणा घ्रा दायदतीति वाव
वीति कर्मणश्चन्न रक्षनतवस्य तुथैर्देश्च वा रिंशान्मक्ष विनामान्धक्रन्तरालिरउ विंशातिम्नधवी
कस्मान्नमधयातवान्नवतिमिश्चमतोधीयते ल्माद्दनामान्धक्रन्तरालित्रयोदशायज्ञनामान्धक्रन्त

२२

२३

ख्या

राणि पंचदश यज्ञः कस्मात् सर्वज्ञातं यजतीति कामिति निरुक्तो याज्ञा भवतीति वा यजुरुणा भवतीति व
बकुरुः कस्मात् जिनश्च्योपमन्यवो यज्ञं श्ये नं नयं नीति वा द्विज्ञा मान्यक्षत्रराण्यष्टाविंशत्रिकाः कस्मात् दीरती क
ग्यशान भवतीति शाकटायनिः रुद्रयाजी भवतीति वा याज्ञाकर्माणि तत्र रथ तवः सप्तदश शानकर्मा
णि तत्र रथतवो दशाऽध्येषणा कर्माणि तत्र रथन्तवश्चत्वारिंशत्पितिसन्धी ति दोषत्व णि तव मालो व
प नामा नक्षत्रराणि चतुर्दश क्रूपः कस्मात् कुपाने भवतिक प्यलवा स्विन नामा नक्षत्रराणि चतुर्दशेव
स्त्वः कस्मात् संस्थानमस्मिन्नाप कमिति निरुक्तो निसीतां तहित नामधेयान्य नक्षत्रराणि षड् रनामा
नक्षत्रराणि पंचहूरं कस्मात् हुतं भवति तुरयं पुराण नामा नक्षत्रराणि षट् पुराणी कस्मात् पुरा नवं भव वा
ति नव नामा नक्षत्रराणि षट् लवं नवं कस्मात् दानीतं भवति॥ षड्विंशत् नक्षत्रराणि नामानि द्विपित्व नी
केन्द्र यास नक्ष्य पिपित्व प्रासे नाकस्य क्रो व्रापिद्व नः प्रपिबित्र यमा गहित्रिपुलोक वित्रुलोक
रुद्रिह्यपिनिगमो भवति॥ दत्रम नक्रमिद्युत्य ह्यदर्वं दाम्ना तः सुदर्नं भवद्व्य र्वकम वरुतं भवति

नि

स्या

उपापामपराष्टशमामेदत्रालिमध्य ध्यः ॥ नमोमह स्थानमामास्त्रीकिंञ्चइत्यपिनिगमो नवतः ॥

तिरःसनइतिप्रासच्छातिरस्त्रासंन्नवतिसतःसीछुतं नवतितिरछिद्ययिापरिवर्त्रियातम दा

न्यां ॥ पात्रवर्तिंदसतएतिरहसइत्यपिनिगमो नवतः ॥ व्याने मइत्य ईस्या वि पतत्तानमापनी

लोर्धहरनर्विपरीताभ्दारयतेवस्थ्याडुहृतं नवत्यु श्रोतवस्थ्याहृष्ठतमोविनागः ॥ पीयतिवोञ्च

नुत्रात्रम्रणातिनामहृवानमेसुराइत्यपि निगमो नवतः ॥ रुद्रास्विति रतिनकृतान्नेत्रवा

पिनक्षुतगतिकर्मणोनिमानेदत्त्राणीतिवत्रात्मणत्युस्नाउदापानीवहायी ॥ नतिनि स्त्रीलीनी

वहायेतेतस्त्रमीयरुद्रानिहिता सठ्यां ॥ पश्यंतोघामिवस्थितिरित्यपिनिगमो नवतः ॥ उवस्त्राम्नि

रुपजिक्किकाइतिसामिकानांवम्प्रावमनासीमि वत्रस्यमाडुपजिक्किकाउपजिस्याः यदत्नप

जिक्किकायदम्नो इतिसपनीत्यपिनिगमो नवतः ॥ महृद्दरंदृदरमित्यावपनास्योदरिहुहीसंन

वह्रादिहासंवोतस्रर्दरंनश्णतायवानत्यपिनिगमो नवतः ॥ नमृदरमिवहरयतिद्याविनंहृद

न्ना

त०

रं रुतदरंत्र वति।समिष्ठा शंकु कृदरं मतीनामित्यपिनिगमो न वेत्ति। रंतः पिनाकमिति ईडश्च
रंत्र श्रा रत्तं तएनोऽस्यावाद्यारं जंनदिद्राया ररान्नत्यपि निगमो न वेत्ति। स्मारनाम हृद्या जीमा इ
वरंडं पिनाकं प्रतिपिनष्ट्यनुबैना कृत्तिवासाः पिना। कुहुस्तोवतत धान्वच्यपि निगमो न वेत्ति॥
मनानाइति स्त्रीणीस्त्रिय स्थायतर पत्रपाणक मीणो मेनो मानयं त्वे नाया स्था गन्ध नाम्नाम
नस्त्रिकृनिवतश्च कर्थं नास्त्राकंतं तपासात श्रतान त्यपि निगमो मवं नाशापावे नम इति
स्पृकंन नस्थे शपः शपातस्पृशति कमीणो वितसो वितस्थं न वेत्ति। यत्वा मुशंतः अहरम श पां
त्रिस्प्र मा कृस्मथयाखेतास नन्यपि निगमो नवेत्ति। अयैनेत्कृ पं दशह्य स्मया नक्ष स समि
धा विद्येमति स्त्रियाः एनावाप्तृ मि मितिनुं सकथा। एनापत्यो तनुं संख्यड वेत्ति सः सिय ति
स्र दतइति। सवमानस्य स्मनः सिपकु यस्तु दःस नं। सवतां यस्कुरः सदस्वानः सुत्रायसे वस्वनस्व
स्रयां स्वस्तीत्यविनाशनामास्थिर निस्पृजितः सुत्र स्वीति। स्यसते रेजतइति न यस्व पनायाः यत्रस्य

आद्रोहसीत्यश्वासन्तौ रेडातेऽश्वयोः पृथिवीमातेश्वयुइत्यापिनिग्रामोऽलवतीः द्यावापृथिवीनामसं
यान्फलराणिचतुर्विंशतिश्वायारयालवतीपकतराश्वर्वाकृतरापरायाः कथ्याजानन्ति कवयः
कोविवेदाविश्वंमनाविद्वतायद्मामविवर्त्तितत्रुहनीतुकियेवाकतराइर्वाकितराण्डरेन
याः कथ्यंजानन्ति कवयः कएनविजानातिसर्वमात्मनाविदुःतायच्छेनयोः कर्मविवर्त्तितवेन
यारहनीअहोरात्रिकथ्यन्तिशावर्तेद्यावापृथिव्योर्महिमानमस्यश्वाव ... तीयस्य
चतुर्थः पादोऽस्तृतीयाध्यायः ॥ ॥एकार्थमालकशब्दमित्युक्तमंथयाख्यानकार्यविवेकशा ।२५
सातिलाघ्यलोकुरुमिष्टाःमौनवगतसंस्कारांश्चनिगमांस्तदेकपदिकमित्याचक्षतेतेडहाश्वा
नश्चार्थः ॥१ कोऽनुमर्या अमिथितः सखासखायमब्रवीत् जहाकोअस्मदीषते मर्या इति
मनुष्यनाममर्यादाशिश्नवाञ्छायां मर्यादामर्यादिनाविनागोऽमेथतिराकाशकर्मा
पर्कंजघानकमहंजातुकोऽस्मज्जीतःपलायतेनिः ... वनियन्निधीयते पाशः पाशसं
॥

न

ह्र हः पाशः पांशयाल विपाशमातूश्वयः सुपसउपासदुरिंडं प्रियामधम्नरूषाणानाधमानाः
न्न पधं तमूमूर्सुहिह्न ह्निव कुसुसुप्य। स्मानिधायवबजनावयावबडिव वनेसुपतनान्नादिच्छर
शमयाउपासदुरिंडं याडंमानाच्चपाशुस्याधस्नवकुश्रकुः ज्ञातवविश्लेवप्रिहिह्रयादद्दीतिवा
मुवास्मान्पाशेरिववद्धान्यार्श्वतः प्राणितः शिनामतः पार्श्वपरस्मुमयमंगंनावतिपरं स्पृशते
सं स्पृशाद्वद्रशं इस्पृशतः सेस्पृ संगोरंगमंकमादवनाहाम्राणिम्राणतगीतिवनाकम
तेः प्राणिश्रुनतीवगन्तुनोदोःशिनामनवतिदोइवितेयानिः शिनामतिशाकसलिर्विषि
तानावतिश्पामतायकस्म इतितेटीकिःश्पामंश्याग्रान्यकिंधथाकयावकृत्यतेशितिमांसं ४ नो
मिदस्व इतिगात्वः शितिश्पतेमांसं मानने वामानसं वामनोस्मिंसंदतीतिवाम्मावामे
यालांश्यहिंदविनामदनाक्षियादातमक्षिवाः राधूक्षानाविंदहसउस्याहृस्यान्नरायदि
इवायनीयंमेहनीयेधनमक्षियन्मश्हनासीरिवान्नाणिमध्यमानिपदानिवयानस्य हानय

न

ति

४ गना यी

मच्छि वं न दिरा दिणा यान नां पिवान्नेच्छान्न सामा द्दश तिद्द विज्ञाय तेराधद्दतिधन नामराक्षो
वंच्यानन तन्नस्त्रे विन्नधाना नाथ्यां दस्त्रास्था माद्दारातो सस्त्र ल्मोनवतादश्र नाद्दोम मनावाद्द
नमनावाद्दांतमनावा। पिवाद्दमङ्ङनिष्टद्द नामतन्मनास्यान्म नामना तः ४ ञ्जु ञ्जु दस्नु नाञ्जति
थि ड्डारा णद्द माना यज्ञस्रु पया हिविसा न्। वि श्चा ञ्चा यान्म ञ्चति ञ्जुजा विद्द थ्या शञ्जु यन्ता मान रानो
ङना नि ञ्चति थिर च्छाति नाष्ट द्दाज्ञ वं याछ्ये तिं थिञ्जु दर ञ्जता नीति वाद्द स्ता। तिवा ञ्जारा णड्ड
तिशृद्दना मंङ्गस्या तवंति ङ्गुन्नपाड्डम ना यज्ञञ्जु पया हिविद्यं सवं ञ्जान्त ञ्चति ञ्जुजा विद्द यश
ञ्जुय ता माद्दर न्याञ्ज नानि विद्द थ्यां बला निश ञ्जुणं तव तामाद्दराता ङनानीति वाधनानीतिवा
ञ्जषो ञ्जषि काद्द थ्याञ्जु षिकाः ञ्जुनर्ड स्ता तेड्डाषाप्य तस्माद्द वांपसी मातपं छ्यातितः सपत्नी
शिवपशविः। ञ्जषोनशि ञ्जाध द्दति माध्यः ञ्जातारं तश नकता विञ्जे मञ्जुञ्जु राद्दसी। सतपति
मामत्तितः सप ञ्जड्डव मोः पशविः ञ्जप पशवो ञ्जषिका ङ्गवा ञ्जाता नि ञ्ज ञ्जा निद्य द्दति ञ्जोगालि

ञ्जाणि

धनं वाच्छाब्ङि आनिद्युद्दं तीतिसं नपं तिमाध्वः कामांस्तोतारं तशनक्रातांजानीतिमेष्ठ्यद्या वाश्यांश्च
द्याविर्निविर्तं क्रापवहितामनस्यन्नं प्रतिबालो तत्रव्रातिद्रासमिश्रस्वष्टघ्नि अंगास्थामित्र्यं नवति
श्चितस्त्रीर्सि तामामधयाबद्र वांपिवासंख्यानामिवाशिमनेस्त्यो दकान्ताद्वित स्त्रितइति त्रायाबस्तुवुं
रुविरण्णनम नसासुनच्छ नद्वीमहिपिच्छं इत्याच्छावरायः। सामराजन्प्रणच्छाइंबितारीरहानीवसु
म५ र्यवासराणि। इषाणन विषाणनवाषीत्तनवात्ति। नसासुतच्छ नद्वीमहिपिच्यस्ये वधनस्य प्रवर्धये
विड् वनेष्याद्यु। सामराजन्। नहानीवस्रायांवासराणि। वासराणि। वसराणि विवासना निगमनानी
तिवांजरू तानच्छ नर्यकों उपजनात्रवं तिकन्नन ह तनयादान तिजवरसुहरं नवतिजयमस्मिन्वृय
तधीयतवां ७ मरुत्वाँ इन्द्र वृषान्तारणाय पिबा। सोममनुष्वधं मदाय। इति वस्तुडा गरेमधजामिं
वैराजासिशदिवां सुतानो। मरुत्वां निंद्रत वृषान्तावषिन्तपरिणायरमणीयायसे यामायपिबसो
ममनुष्वधम वनं मदायम हनीया यद्विद्वायासिंबस्वजा रमधुनजामिं मधुसामममिंद्वोपमिकेमा

ध्यातरिदमपीनरन्मधेतस्मादेवंचैराज्ञासिरुवधिपाद्दःसुसुतानां॥ ॥ इत्ययुदिष्टे प्रथमःपादः॥ ॥ ति
नउपरिपवनं जवति ततव घातुं नव घातिल मानतुं नमितिवा॥ सकृत्सिं वतितउना पुनेताय त्रधीरा
मनसावाच कर्मकृता च्युत्रासरवायःसख्यानिज्ञानतीनंनाइ षील ज्ञी निदिदिता षिवाचि। सकृत्सिं
वपरिपवानन उनेतः सकृत्सवातउधीवा नवति कस्मात वशिष्ठादिपदी तस्मादिकासिना नवति
यत्रधीरा मनसावाचम कृपतपज्ञा नंधीराः पज्ञानवंतानांधा नवंतस्य त्रसरवायः सख्यानि संज्ञानातेन
द्रिषील ज्ञी निदिताषि वाचि नई जाग नद्यारव्याते नजनीय इत्नानां मानि इवली ये नवइमयती
नि वा नाज नधव घील ज्ञी लानी वलिकृतो णोइलीक्ष ना द्वाल षातवाष्ठ्यात्पच्छाकर्मणो दच्यालवा
स्यादाक्षषकर्मणां लज्ञातवस्यालेश्माघाकर्मणः॥ शापश्चकपरिष्टाद्यारव्याच्या मं॥ ॥ २न त्रुटि
स्यात्देवत्वं तन्महिद्वंमध्यमकानार्विततनं संज्ञानारायारस्मुक्तहृदितःसवस्वादेशाचीवानस्व तु
तसिमास्मि॥ न च्युर्वष्ठ्यादेवत्वैतन्महित्वंमध्यकर्मणिक्रियमाणानीवितनतैसक्रियातयदा

सावयुक्तादर्णानादित्यरश्मीदृशिनाख्यानि निर्वाणरात्रीवासन्नजुतानिमास्त्रोवसरमद्दरवयुध
नीं सर्वस्मादिपित्वापमात्येस्यो द्वात्रीव वासन्नयुनर्जनितथापिनिगमो नवलि । युनः समध्यक्षित
तंवर्षेत्री । समना सीतुः । ३३ । तृणमंदिहृद्वासमंजग्मानाद्धविष्कषा मंडूसमानवर्ष्मा । ३ । द्र
णादिसी दृश्यसेइतिसंगच्छमाना । विद्युत्पाणान्नमीरमदिद्युसुवीर्या हावीः पिवामंडनानानतिस्यास
मानवर्णसाद्यालनयाख्याता । ३४ । मंनासः सिलिकमध्यमासः मंसरणा सादित्यामृत्याः सांइ
उम वाग्निशायलंतय द्वादिपु दिव्यमध्यम मध्याः इमीनाः समारितातीः दृष्टिनावासिलिकमध्यमाः
सनमध्यमाः शीर्षमध्यमावापिवा शिर आदित्यानवतियस्तुशातमवाणि ह्नानिमध्येविषांतिश्चता
दिं २ दमपीनरस्त्विर एतस्मादवेसमाश्रिताद्य तंडियालिनवेनिसंसरणासः सूरः शवातगतिकर्मणो
दित्यादि विजाच्चख्यायनना । हंसादुवाग्निशायनंता । हसाहेत युद्धधानेआणिंश्चयातः समा
श्रितान वंतियरादित्युपरिपदित्येमध्यम मजनिमाहिंमृत्याच्चस्यादित्यसुतिरश्चयादित्यारस्यानि

विद्वया
दित्रिपा॰

न्त पृष्टइति। सुरादस्त्वं वमदो निरस्तु षुह्या। विनिगमासवदनी॥ प कायमानानाचनाहीयन्मा ह्नरजग
न्नपः। ननातस्थाप्न प्रष्टषे निवर्त्तनीयदूरमन्निदाल्लवः। कायमानश्चायमानः। काम्यमानइति वाचना
निश्चेयन्माहूरापागमउपशाम्यै ह्नतान्तञ्च। तिष्ठस्थतनिवर्त्तनंदारयञ्जन्निदलाव सिडायमाना॥
लोधंनयेति पश्चमश्च मानः। ह्रुस्व इष्टिनयंति पश्चिमश्चमानः। शीरपावकाशविभावक
दीसिं। नन्तुशायिनमितिवा। शिनमिति वीरकनीनाकवविद्गृधन लढुपारस्त्रनीका वघ्नुयाम
पुष्टालालाकनीनाककन्याककन्याकमनीयाचवनिक्रियंन्ननाय्यतिवाकनलवाल्याकांतिकर्म
णाः कस्थायारथिष्टानपवचनानि सप्तमाएकवचनानीतिशाकरालीवृद्धिायासंधिपादौ दीर्घह
णातवाश्रणालवातिस्मादवडुनलवश्चवडानद्यें हृद्यितयथानयंथानद्रधिष्टानश्रशनेलपदेव मके
श्रयामश्रशान्नेतवश्चश्चोरश्चायाः सेन्नवंइई वामिमादिदृष्टिपिः सरव्यायादौ सुबाश्चा ञ्जधिवधेनव १८
निाश्चवाश्चनदीउत्तनीयंतवतिस्मिन्नलदायानिं॥ केविरवंसीनम्रुनाःउनंनीः। वुनानानंदेतम

दंमे२ दंवमेदादि२ पं०८

रुत्तांनसनद्स्कपरिस्थाप्यारथ्यास्थामीः ॥ यानमदाश्चाद्नसाविरूयमाम्नातिरिंद्वावादय्युदानतावम
र्यी ॥ यानमदाश्चादननवीताववनवंतान्निरिंद्वावादयदानायमर्यी ॥ १७ ॥ उपाख्यदर्शिश्रीध्यानानव
नोध्मइवाविररूतन्त्रियाणि ॥ त्र्यम्सीनसस्नाबाधर्यंनीशश्वव्नमागात्नुनरयुपीणीः उपादर्शिम्
ध्यमास्त्रीध्याराद्दिाय्यारावतिशाधनाश्चाख्येववाहृतासाधूः स्नौइक्ष्मपीतरद्दरूपतस्मादर्वाधूः
लौकायंशास्त्रनिरपिस्त्रीध्याकरूच्यानशाधनाद्दवोदकवारानवध्यापोपिश्रीध्यावउच्यातिशा
धनाद्दवोद्कंवारानवध्यापापिस्त्रीध्यउश्रीनाशाधनाद्धियांनाध्मसृतिनवतिनवनदधाति
सम्यथास्तुव्याकामानाविस्नुरूतपवसुस्वारूपाप्योविस्नुरूपलःप्रमदम्नावंनवर्यस्मसादिनाति
वाग्नसानिनीतिवाःसमनावाधर्यंनीशश्वव्नमागात्नुनरयुषीणांशाश्वतिकतमागात्नुनरयुषी
णींतद्वाशीमंतद्गुम्निणीः ॥ दीपिणिनइतिविपिणिनइतिवाधिणिनइतिवाकशीतिवाग्नामवायनइ
तिसूर्याः ॥ शीमावाध्यायप्रतिमिष्टणीद्दींस्तवावात्रुणवावनुश्रीत्रनिवदनश्रुतिमधि [illegible] प्रवा

णा

दांसुर्तिं मघोनां एं शीव्रवशव्यात्। परितोकूपः कूपरिहाष्ठाश्र्यस्यामः॥ चतुर्थस्य द्वितीयः पादः॥ ॥
सुवितसुशलश्लतसुगल ग्रजायामिति वा॥ सु विल मांधाइधुपि निगामु नवति॥ इयलिर नककुमाः
नावनमर्वं दियमानां ध्या मन्कूपदया कर्मार्थ्यपकुइछुद या तो वद्धि निसान कर्मवा विनाय कर्मा
वां इुर्वत्तुलीमा स्यतेवनानी लिद स्तिकर्मा॥ इुर्वतुर्इुवरि॥ विदस्सुदयमानां विशत्नूनि तिदि
साकर्मा॥ इामसुताइ दंवः धातरिचिना॥ सुजोष माणि वनमश्चिनां ला नानाघुहरिवाभूतयवदना
यु मींवा॥ यस्माद्धेषाद्यमानां अइ सुधतादयमानुइतो॥ इविदिति निपातः सुराणनवायां ज्ञीत
तिवा॥ स्वम विझविञ्चदपानदीनां॥ अघवंसुरावनदेव कर्म नदीनां॥ इवसुरावस्य दनेरयीतां॥ अ
घवसुरावस्यदनेरयीलो॥ रयिरितिधननामसु राते इदं न कर्माणि॥ विघामनत्ष्यातवयम कूपार
स्यदावानां विघामनव्यातेवयर्मकूपरणस्य रानस्यो॥ दिव्याप्य कूपारउच्यातेः कूपारानवति
इरपारः॥ समुद्राप्य कूपारउच्यातेः कूपारानवति महापारः कच्छपाप्य कूपारउच्यतेः कूपारो

२९

१५

नकूपश्छन्तीति । कच्छपः कच्छं पाति कच्छेन पातीति वा कच्छेन पिबतीति वा कच्छः खच्छः खच्छदः । अयमपीतरो
नदीकच्छ एतस्मादेव कमुदकं तेन छाद्यते । शिशीते शृंगे रक्षसे विनिक्षे । निशयति शृंगे रक्षसो वि
निक्षणाय । रक्षो रक्षितव्यमस्माद् रहसि क्षणोतीति वा रात्रौ नक्षत इति वा । अग्निः सुतुकः सुतुकन इति
रश्मिभिः सुतुकनैरिति वा सुप्रजा इति वा । सुप्रायणा अस्मिन् यज्ञे विश्रयन्तां सु
प्रगमनाः ॥ २ ॥ देवानां यथा सदमिद्वृधे असन्नप्रायुवो रक्षितारो दिवेदिवे । देवानां यथा सदा वर्धना
य स्युरप्रायुवोऽप्रमाद्यन्तो रक्षितारश्चाहन्यहनि । च्यवन ऋषिर्भवति च्यावयिता स्तोमानां । च्यवानमित्य
स्य निगमो भवति । युवं च्यवानं सनयं यथा रथं पुनर्युवानं चरथाय तक्षथुः । युवं च्यवानं स
नयं पुराणं यथा रथं पुनर्युवानं चरणाय ततक्षथुः युवा प्रयौति कर्माणि हतिः कारातिकमरि डा
रजातज्योती रज उच्यते उदकं रज उच्यते लोका रजांस्युच्यन्ते असृगहनी रजसी उच्येते हारावरातओ
निर्ऋतिं च्यवते ह रकं दूरक उच्यते लोकादराउच्यते । त्सुकर विविनयन्तः सुकिरविवितयमानायेत इरे

षा नकक्रमाः पदं हृद्वस्थ्य नमस्याद्यै नइति पशुपतिक्रमा । वीरेश्वरतारास्ताशमितिख्या दतिक्रमाः
वीतं पातं पयस उ स्थियायाः । भस्मीतं पिबतं पयस उ स्थियाया उ स्थियतिगा नामास्त्राविणाख्या न्या
गाः । ब्रवामि द्रमतितिः खुलतडनीयासावहूयवः । गातिः काणाच्चत्तषता । गानिऊवाणि स्वात्राषता रख्याहर्षिते
हरिर्मा । शारूपास्त्ववाशीतिस्त्र दत्ताश्मन्मयीतिः । ब्रवामि व हरिर्मा । शारूपास्त्वम् ममयस्य हरिः । सामो
हरितवासो यमपीतराहरिरतस्मात् द्वावाशीतिस्त्र दत्ताश्मन्मयीतिः । वाशीतिरश्मम रितिः
वावाशितिरितिवा स्वशर्दायाविष्णुणस्यडं तामाशिस्मा द्वात्सुपियुस्ततं न्नः । स्तउ स्वदतां । याविष्णुण
स्यडं ताविषम स्थमाशि आद्वास्त्र वसनयाः । शिशीमस्तुता स्वपियुस्ततं न्नः । सुब्बवायडुंता ॥ ४ ॥
ख्याघाताग ह्वान्त्वस्त्र राधुगानियच्छामयः । कृणव न्नजामि । उपवर्हहि हृषता याबाऊमस्यमिव
स्वस्थ रागपतिं मतुं चा गमिष्ठौ तिनाक्षसरागिस्तुगानियच्छामयः । करिष्ठौ स्तडामि कमालि जाग्रा
तिरक नामवालिशस्यवास्त मानडानीयस्य वापड नसुपार्षदि हृषतायबाऊमस्य मिवस्वस्तुरागे

३०

३०

सरत्वाचानेनमंहतिरश्चोद्यंदतियांदश्यां दृष्ट ६ तनि स्लाक्लापधाद्विपरीतान २ दस्पातवयसह
लियाः १ ॥ दृहस्पातयश्चौतयसिद्वपाद्रुपीयति दिंसाकर्माविभ्रान घावापृथिव्यो वियमानानासमा
न्याविभ्रातेहरस्रोत्ता समानं सं मानमात्र जवति माना मानाई २ श्चारव्यानमंत्ता तात स्वधिति लिहुक्ता
वद्यावचरनेनवद्यथाप्युभ्नयार्थे ह्रस्पातास्वधयास्वधयुनाशमिष्टाः ॥ सञ्जवक्रयाद्रीसं ॥ भाव
नशामिष्ठाइतिचाख्याइतिवाख्याइतिवादानं प्रथमादाया १ दुरतमव्यादशलीद्यार्थतरञ्जुदान
मल्पीयायार्थतरमञ्जुदात्तौ ॥ ४ ॥ न्याख्यातं पुलठ पमानायस्त्र वाहन मानार रिवं स्रक्षा स्थस्र वस्रना
मज्ञाख्या साख्येनः सानयतउपनवा हलमो मानानाकुधश्चरियाचातिर ख्यास्नाज्ञास्वतिपूष णमा स्नज्ञा
ख्याज्ञा स्वजना सथानुदानं दीर्घस्त्रिर ख्यायः पतिर्जी वातिशरदः शतं दीर्घायुर ख्यायः पनिर्जीवत
सशरदः शतं शरद्भुता स्वख्यामाः प्रवाया नयंतिशीर्षा श्चापइतिवाख्या साख्याख्य नतयाख्याता ॥
श्चख्यावामख्याप लितख्या द्वोतस्वख्या नामधेमोत्रस्रास्वः इतीयायान्नाहृतष्टव्योत्रख्यानापशी

विश्वपतिं समस्तचराचरस्य भावमस्य वननीयस्य पालितस्य पालयितु हृदि कृतिनश्चिन्त्यस्य चानामध्य
मोक्षप्रशान्तौ चालनं रतिहर्षरतिकमीणाहस्तल नागेन्द्राध्यासनवनीतिवाहनीयार्चिता नाहतहस्ते
स्यायमनिश्चयापश्यै सर्वस्यापानारं वा पालयितारं वा विश्वपतिं समस्तं समस्तमस्तं सर्पणामुत्रमि
तिवा समस्तं मासीस्यास समादित्यारं रमयद्दशिवं निादं समसुर्जं तिरधाम कवकामकामप्यावद
ति समस्तनामानि नातिवकमण्डरमनवर्यय मा विश्वान्तवनाधितन्तु समस्तुर्जं तिरधामक वकामि
कचारिणि वकं वकानवाचिर नवकामानवीका चत्वावदति समस्तनामा दिव्या: समासमेरश्म
यारसानशिसन्नामयंति संस्तेनष्टपयः स्तुवंतीति वेदमपीतरं न्नामेतस्मादवाशि सन्नामासं
वस्मरं प्रधानं उत्तारार्धसं विनानिवकैस्तुतः सैवस्मरात्रीक्ष्मावर्षादिमंत इति सैवस्सरः सैव
सैतस्मिन्न्तानियोगात्मयस्यं तास्मिन्नस्मावर्षविषयात्सम्पदैर्ष्यास्मं नादिमवाहिर्मंडनं हिनवा
हिनानेभाजिरमडरणाध्मणिमनवमित्रत्तूतमना स्मिन्पत्रमानिसर्वाणि हतान्यानिसीतिष्टमतं

पतिं मद्दितिघ्याख्यातं॥ पद्यौर्मे पिता जनिता नाभिरत्र बंधुर्मे माता पृथिवी महीयं। उत्तानयोश्चम्वो
र्यो निरंतरत्वात् पिता ऽदितिर्गर्भमाधात्। द्यौर्मे पिता पाता वा पालयिता वा जनयिता वा नाभिरत्र बंधु
र्मे माता पृथिवी महती यं बंधुः संबंधनात् नाभिः संनहनात् नाभ्या संनद्धा गर्भा जायंत इत्याहुः
एतस्मादेव ज्ञातीन् सनाभय इत्याचक्षते स बंधव इति ज्ञातिः संज्ञानात् उत्तानयोश्चम्वो
र्योनिरंतः। उत्तानयोरुत्तानयोश्चम्वोः पातयोर्योनिरंतः पिता दुहितुर्गर्भं दधाति पर्जन्यः पृथिव्याः। शंसा
नःशोयारस्यापास्तमस्तारपोरिप्रमितिपापनाम नीचैवतः शमनं च यावयाणीयावनं च भयानाम
ख्यापि शं युर्बार्हस्पत्यः शंयोः। तच्छंयोरावृणीमहे गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये इत्यपि निगमो भव
ति। गमनं यज्ञाय गमनं यज्ञपतये॥ चतुर्थस्य तृतीयः पादः॥ अदितिरदीना देवमाता॥
अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पंचजना अदितिर्जात
मदितिर्जनित्वमित्यदितेर्विभूतिमाचष्टे एनान्यदीनानीति वायामहिरार्य इत्थंगतमिदमित्याहुरेरिरनि।

रूपस्य ष्टोच्चस्य स्थः॥ २३॥ तास्मेनैव स्वमर्थिं न तावन्मन्त्राकाशीतिष्ठितया तारस्युनीयायमानैडस्सुरिज्ञः
शपनं अवस्थाच्छापस्थमवस्थस्थै। अपि स्मिनं वस्त्रमध्यमिव वस्यमायिनैवस्थवास्मिस्याप्तुरितिज्ञाननां
मसंस्पृष्टानमस्मिन्पापकमितिनिरुक्तास्वच्छालवास्थ्यादन्तुकाशीतिष्ठितयः सीयामञ्जनरहितिस
यामनामतरालवहिरन्तर्वलिवायमानैनीत्तिरयमानैनीविनिविनैनवच्छात्रैरुच्चितनवतिजस्य
मिवस्वपनं स्वपनःशंसनीयं गच्छति। अवस्थाच्छापस्थमवस्थस्थै। अवस्थापिपस्थमवस्थस्थैप्रशंसनवस्थ
थैरवधनैवस्थर्थावतिवास्थर्थैर्योनः समास्युतं नवति। इष्मनए नैडरतस्वाधीः॥ श्रणानिमं दामंद
नस्तुतिकमणेः। प्रमं हिनपिञ्जमदचंतावचः श्रावंतमं हिनपिञ्जमदचाचागोध्यरिथ्यानः॥ २४॥ चवा
हगारमवनतामवच्छरपीचां। इच्छावेदमासायृहीयचहगाः समम सनादिच्यरश्मयः सना
मापीच्यमपगतमपिहितमनंतर्हितं बाह्यं च वेदमासायृहगाञ्चयरिथ्यालादंसयः कमालिदं
सयंतएनानि। ऊ आयमन्नघत्रदंसयइत्यपिनिगमोभवति। सद्भावानेनमस्रोडीकृतः।

मपवित २

१६ मंतशिशिरसमासन

प२ प२

संवत्सरं सर्वमाचाणि स्थोतिपं वारवाक् परिवर्त्तमानइति पंचवर्त्तुतायाः पंचवर्षः संवत्सराद्यालि
वत्सरलक्षणेर्युगैर्विलक्षणाः करपितमितिर्ये ह्नहुनायाक्षराः पञ्चसंवत्सरानात्तोषड्गुनः सहातः। द्वादशारं च
हि तत्कुरायां द्वादश प्रधयश्च काम कमिति मासा। नो मासामानात्प्रधिः प्रहिताभवति। तस्मिं साकं
त्रिशतानि शंकवोर्पिताः षष्टिर्न चलाचलासः। पञ्चिश्च दावेत्री णि च शतानि संवत्सरस्याहोरात्रा
इति व्याख्यानं समासेन। सप्तशतानि विंशतिश्च तस्थुः। सप्त च वै शतानि विंशतिश्च संवत्सरस्या
होरात्रा इति व्याख्यानं विज्ञातमनहिना गाना॥७ ततश्चतुर्थः पादश्चतुर्थोध्यायः॥ ॥अथ
मर्विंदवसानं दीनां संख्यानि मध्ये वाहिशो वा हवानी याधा मा हला कुवन्नरा व्रत नमा कानानी क्षा
मा कलाता कवं नरो न रमनुष्ठा च्छी इति कमस्तु ज्ञाता उवान वड़िवात वविारयात वषा वशा ना। वाष्ठ
वावाश्यान वासु म सव्व स्ट्र रुषी ववि शानश्च पितिगामा नवति। वार्यं ह्रणालरथापि वरतमात क्ष
यंचणीमाहु वरिष्ठगोप यक्षो तच्चार्यं ह्रणीमाहु वरिष्ठं गापायितथैगोपि नारा ह्यदस्त्रश्च ह्यानि

नियां धइच्यान्ननामाध्यानीयं भवति। आमवतिः सिंचनाम घमेधः। आसिंचनामन्त्रे मधर्मधे मन्त्रं
पात्र ममास्मिन्न दंघ्रमात्र नरनिमितं भवतिपात्रं पानात्रामापी धतघ्यातु नास्मि न्धानीभवति
न दर्शनिमधेतमइच्यति भाषंतेः यम पी तरांधएतस्मा दिवा पशपद्धाघ्रौ न्नविवतदधइच्य
पि निगामाभवति॥१ अस्मश्चेतीत्वरिधारपयच्छती। असजमानइतिवाष्कदध्यावितिबाबद्ध
धारउदकवाष्पोवनुष्यतिईतिकर्मानिवगतसंस्कारातभवति। वत्रुयामवत्सघ्रतइयपिनि
गमोभवति दीर्घप्रयज्युमतियावत्तुष्यति वयंद्वयमष्टतनास्तु द्वध्यःरीयप्रलतयत्रामनि
नि यीसतियावयेतेजाव्यमष्टतनास्तुद्वयोद्वद्वेषीपापधिदीपापःपातापयानोपाषं पच्छमाना
वाडःवपततीतिवापापच्यानवम्प्यिा न्नरुघ्यातिरं प्पवंकमाइक्रमस्तुजा तरुाषमहत्रामित्य
पिनिगमोभवतितेदनारीहतस्तुतिकर्मणः।प्रुरुप्रियारीदतधामतिः कविरिच्य पि निग
मोभवति।मनं दनानुहियज्ञिप्रजावतीरितिवा अच्छानमरहानायादिवयो। अच्छमनमदद

×न्र२

ज्य स्र

।नागच्छन्निष्क्रमात्देसीवन्नाषमाणश्चासन्नाषणो हात्मा इति नवाच्य तस्मात् हादन स्यात् हैषिनो सन्नष
तिनदा तस्तुतिकुर्मणः। न दृश्यमारुध्यतः कामन्नागमनान दृश्यमारुधतः कामन्नागमे सीरुदय ज न
नश्च ब्रह्म वारिणा इत्याषिषच्चाविलपितं भिक्षुषिन विदयिता॥२॥ नयद्यघावादृष्टिवीनर्थचनांतरि
नाद्यद्यः सामामा श्रद्धाः। आम्नातरि व्याकेध्रत्र पगामानोतिरहाः। सामोडुम्नतिरहाः। ताषाशः
सिंदेषद्यौवपमस्याः क्षियतिनिगमः सर्वः ह्वरति निगमत ह्वर इत्याकह्याषगामानाम्। मियशादिय
च्यथ्यसामामाडुम्नाः ह्वरति सर्वक्षियति निगमाइत्तिशाकल्पणिःस्याचमितिक्ष्णिषनामा...ष्यतनेन
वति। सपतनीवरं स्वाजगघत्स्वाचमन्निरुणाज्ञातपवदाः। सपतविवाचवरं स्वावरं जं गमं चयत्तद्धि
षमन्निरकराज्ञातवदानातिरवनात्। आदारथ्यं यच्छातयद्वचपि निगमान्वति। हासमानदृष्ट्य
परिष्ठाद्यान्यास्यामः॥३॥ वयुकः पङ्क्तिरुपसपीदं इ पानिरितिवास्याशनिरितिवासमीनपकमविद
द्युवंतामनमामनन्मध्यमं ज्यातिरनिश्चादर्शनंनादिवानि दृज्ञाहल्यमानं। वितावसतानि धयावशेत्रुः

२

ष्ठेधं सत्तामध्यमेवस्थानंउत्तमेवर्गीत्तः स्वरवत्त्वः। सृगान आस्तु गयीत। तद्युगमिव आयाः प्रेषा वराहो मे
घो भवति वराहारो वरमाहारमाहार्षीरिति च ब्राह्मणं। विध्यद्वराहं तिरो ऽद्रिमस्तेत्यपि निगमो
भवत्ययमपीतरो वराह एतस्मादेव बृहति मूलानि वरं वरं मूलं बृहतीति वा। वराहमिन्द्र एमुषमि
त्यपि निगमो भवत्यांगिरसोपि वराहा उच्यंते। ब्रह्मणस्पतिर्वृषभिर्वराहैः। अथाप्येते माध्यमिका दे
वगणा वराहव उच्यंते। पश्यन्हिरण्यचक्रानयोदंष्ट्रान्विधावतो वराहून्॥ ४ स्वसराण्यहानि भवंति
स्वयंसारीण्यपि वा स्वरादित्यो भवति स एनानि सारयति। उस्रा इव स्वसराणीत्यपि निगमो भवति। श
र्या अंगुलयो भवंति सृजंति कर्माणि। शर्या इषवः शरमय्यः शरः शृणातेः। शर्याभिर्न भरमाणो गभस्त्यो
रित्यपि निगमो भवत्यर्को देवो भवति यदेनमर्चंत्यर्को मंत्रो भवति यदनेनार्चंत्यर्कमन्नं भवत्यर्च
ति भूतान्यर्को वृक्षो भवति संवृतः कटुकिम्ना॥ ५ गायंति त्वा गायत्रिणोऽर्चंत्यर्कमर्किणः। ब्रह्माणस्त्वा
शतक्रतउद्वंशमिव येमिरे। गायंति त्वा गायत्रिणः प्रार्चंति तेऽर्कमर्किणो ब्रह्माणस्त्वा शतक्रतउद्येमिर

वंशमिववेशावनशयो ऽवतिवन नाच्छयत इतिवापवीरं स्थानमित्यवितियद्भिः पुनाति सुमिं उत

पथ्यारथ्यानामधिदिंतिं देयाज्यसातं मं कृतः कुरपविनाध्वसुरित्यपि निगमो भवतः। वाहा श्रोत्याने

धश्रीनरिद्रं धवे चास्माद्वापः। तिराधस्वातिरा वत इत्यपि निगमो भवति। सिनमन्नं भवति सिनानि ऽ

ना नियनस्मात् सिनं नं चरंतुः सविश्रु इत्यपि निगमो भवति। इन्द्र उयुध्यातनस्मा स्यात् सचा सह

चार्यः। वसुभिः सचाभुवा वसुभिः सह भावो विदितिनिपातः। उदात्तः पुरस्तादेव व्याख्यातः। यापि

पत्रनाम् रत्नवरूत्रा तस्यादिमिमना सिविता स्वयि लागायतय स इति वा सा इत्याकार उपसर्ग

पुरस्तादेव व्याख्यातः। यापधाश्च हि इ शृता लात्स्र ग्र ईर्क्षों स्त्रुपः। स्वच च्चार्ण सिपो स्त्रधपइति घस्मा या

ततर्यशीवान्नं वा स्म स्म घस्म मधिर न्नं बाधते। स्मास्तु घस्मं चर न्नं बाधते। ९ पैवमध्य ग्रहस्म

पादः॥ पवित्रं पुनातेर्मन्त्रः पवित्रमुच्यते। यन्नादेवाः पवित्रेण त्मानं पुनतस्सदेत्यपि निगमो भव

ति। रश्मयः पवित्रमुच्यंते। गनमि सतइत्यपि निगमो भवति। आपः पवित्रमुच्यते। शतपवित्रा स्वध

थ

यामहं तो बक्रिद्दकाः। अग्निः पवित्रमुच्यते वायुः पवित्रमुच्यते। सोमः पवित्रमुच्यते सूर्यः पवित्र
मुच्यत इन्द्रः पवित्रमुच्यते। अग्निः पवित्रं स मा पुनातु। वायुः सोमः सूर्य इन्द्रः पवित्रं ते मा पुनन्त्वित्य
पि निगमो भवति॥ तोदस्तुद्यतेः॥ ७ पुरु त्वा दाश्वान्वोचेऽरिरग्ने तव स्विदा॥ तोदस्येव शरण आ मह
स्य॥ बहु दाश्वांस्त्वामेवाभिह्वयामि। अरिरमित्र ऋच्छतेः। ईश्वरोऽप्यरिरेतस्मादेव। यदन्यदेवत्या अ

इत्ये

ग्नावाहुतयो ह्रियन्ते इत्येतद्दृष्ट्वैवमवक्ष्यत्॥ तोदस्येव शरण आ महस्य तुदस्येव शरणेऽधि महतः
स्वञ्चाः स्वञ्चनः। आ शुक्रानाय तद्दृष्ट्वा ववार इत्यपि निगमो भवति॥ शिपिविष्टो विष्णुरिति विष्णो
र्द्वे नामनी भवतः। कुत्सितार्थीयं पूर्वं भवतीत्यौपमन्यवः॥ १२ किमित्ते विष्णो परिचक्ष्यं भूत् प्र यद्वव

।३५।

क्षे शिपिविष्टो अस्मि। मा वर्पो अस्मदप गूह एतद्यदन्यरूपः समिथे बभूथ। किं ते विष्णो
प्रख्यातमेतद्भवत्यप्रख्यापनीयं यन्नः प्रब्रूषे शिपिविष्टोऽस्मीति प्रतिपन्नरश्मिरपि वा
प्रशंसानामैवाभिप्रेतं स्यात्। किं ते विष्णो प्रख्यातमेतद्भवति प्रख्यापनीयं यदुत प्रब्रूषे शिपि

वि

विष्टोस्मीति प्रतिपन्नरश्मिः शिपयोत्र रमयत्युद्यन्तीति रश्मिविष्टो भवति मा वापर्या अस्माद्रूपस
ङ्क्ष्पन्न प्रावपदृति रूपनाम हयासी तिस्ततायद्न्यरूपः समिथ्ये संयामन्नवसि संयतरश्मिस्त
घ्यान्नरान्नयास निर्वचनाया ॥२ प्रतान्नस्य घशिपिविष्ट नामार्यः शंसामि वयुनानि विद्वान्ततीको
हरणमिति वसमनन्याच्छयंतमस्य रजसः पराके तनस्य घशिपिविष्ट नामार्यः प्रशंसाम्यहायां
हमस्मीश्वरस्त्वामानामयस्तु मसीति वार्त्ता त्वाक्षोमि तवसमनत्यान्नवस इति महाता नामधेयस्तुरि
तो नवति वसंतमस्य रजसः पराके परों क्वां नक्षाप्तुणिराग तद्रूणोः ॥ आग्नाणस सच्चावाहे । आगत
हाणसीसस्वावाहे । प्रगुञ्जयाः प्रगुञ्जवः प्रगुञ्जयायास्त्र मिनादावुदीप्यः ॥ प्रामांपुयसंपुर्द स्यो ॥ स्त्रा
सिंनरा दीक्षितितिर रत्नाण्या दष्टस्युतीड नयंवयशः ॥ हारहशीर्षद्दपतिमयुद्धीः शीसिनयाःसु यो
नवतिधायात क...वरणी प्रच्छतपन ऋष्मिः समरणो जायत शनिवाह स्यक्ष तीदस्प्रस्यकृत्वा जनयंन
प्रशस्वहूरदर्शनं गृहपति मनवंना ॥ एकयाप्रतिधापि वसाकीमरीसि तिंशनेद्ब्द स्सामस्य काश्यु
कां...कनप्तिका मनापिक साके साकल्यधाः ह्र...सामस्य काश्यु

श्री २

१

काक्रीतकानीतिवाक्रीतकानीतिवाकृतकानीतिवेदः।सामस्यक्रीतनइतिवाकारणघातइतिवाकारो
दनंकीविहतम्राबेतघाज्ञिकावेदस्थानविंशदकृपाचार्गोमाध्यंदिनसवनेएकादवनानि नामाध्य
मिन्क्रालवएकनग्रतिधानेनपिबंतिनाय्यवसरोस्यकथानविंशदपरपदस्याःकाराना हिंशस्तूर्वप
च्चाम्रुतिनिरुक्तास्वधापुनाश्चीःमध्यञ्चागमिन्च्य आपाम वंतिरश्मयस्तान्छपरपदे पिबंतितथा
पिनिगमाभवतियमःक्षितिमःक्षितयःपिबंतीतितेऽर्वपदस्याप्याययंतेतितथापिनिगमाभव
नियथा देवा अंशुमाप्याययंतीति।ऽस्यछियमेताभवतिगवाधिकृतचावधिवाप्रशोसानाये वा
तिमृतंश्यान्तदस्वचार्यादिगोशमीधंस्नुशमि शमीध्रंशमीधमभिगविरुद्यनिरथाधिकृश्यतात
च्यौश्यातेत्याधिगोशबीवःअध्वनगमनकर्मविनिंदापाधिग्रुरुश्यातान्ध्यधिगवत्तदूर्मिदायत्यपिनि
गमोभवति।श्रीरषः।सामआघाषयएनाहामेतवयमिंद्रवंतः।अनननात्ममनवयमिंद्रवंतः।
आपानमक्रस्तूपलयनमाद्गुनि।शिमीवीरुमाञ्जीषी।सा।माविघान्यमसावनानिनावाशि

ड्ग्र तिमा नानिद्दन्तुः। स्रोपा। तितमन्त्रकष्ट पैहँ प्रहारी। सा। मावं। प्रा वाउनिहूं। नातः शिमीति कर्मनाम
शमयत्ते वा शाक्काातवड्डी। षी। सा। माय। स्राम स्त्र स्यमानच्यातिरिच्य ते तहड्डी षमपार्श्विनेत्तवतितात
नजीषी। सा। मो स्या प्यिं। प्रा निगामात्तवति। रुजीषी वज्रीति। हायरिच्छस त्तागोधनाच्यतिधना याद्दे
हिताल्तवंमि फलेहिता त्तचंनीतिवा बञ्चांतहरीधनाउपस्त्रजीविंतिग्रतामिच्छपिनिगमान्तवच्या। हि
ना। स्यासं। ना। वहितानापधमा हात्त व तत्वि रत्तिकमा मामः सर्वाण्यितसालिषना। निनावीगिंद प्र
तिमानिदन्तुवंयिरनं प्रतिमिमतनेननानिदन्तुवुंच्यवाशिवेनमप्रा। प्यविनश्यंतीतीं इप्रधानचे
कनिघंडुकं सामकामित्तियप्रधानच्यपरं शमशाश्चप्रकतइतिवाश्माप्रकतइतिवा। त्त्ववश्मशार
धवाः। स्व वारुधन्त्वशावारिति। ८ पैवमस्य द्वितीयः पादः॥ ॥ उर्वश्य सराउर्वन्त्य प्रकतेरुच्याम प्रकत
उरुववि शास्याप्सराच्य सारिण्यपिना। सइतिरूपनामा प्सातरप्सानीयं नवच्यादर्शनीयं व्यापनी
यं थीपवास्पष्टं दर्शनायतिशाकपूणिर्यदप्सइत्यनन्हच्छाप्सानाम नियापिनसप्सारत्ववरूपप

तिप

ति २

तीत इनयास्त मितिवा तदास्ये इत्त मितिवा तस्या दर्शनान्मित्रावरुणयो रेतश्चस्कन्द तदभिवादिन्य
पुर्व्वसिता॥१३॥ उतासि मित्रावरुणा वसिष्ठा वर्श्या ब्रह्मन्मनसोधिजातः द्रप्सं स्कन्नं ब्रह्मणा दैव्येन विश्वे
देवाः पुष्कारत्वाददन्त। अप्यसि मित्रावरुणा वर्शपा ब्रह्मन्मनसोधिजाता। द्रप्सं स्कन्नं ब्रह्मणा दैव्ये
न सर्व्वे देवाः सानीयात्तवतिस्सर्व्वे देवाः पुष्कार त्वाधारयन्त पुष्करमन्तरिक्षं पोषति भूतान्युदकं
पुष्कारं पूजाकरं पूजयितव्यमिदमपीतरत्पुष्करमेतस्मादेव पुष्करं वपुष्करं वा पुष्पं पुष्प
तेर्व्वपुनं वतः कीर्तिवर्षिज्ञावा॥२सहस्राणि मदज्जनतत्त्वहसूर्येण वपुनवपुकारास्तामा अग्रानै
तनत्वं सते सूर्येण ग्रज्ञानवह्मकारवाडपश्ची बाजपतनी।सानमवाजपस्थामि ह्यपि निगमा भव
ति। वाउगी धंगाथ्यमिश्यन्तरपदे। अप्सराम वाउगीथ्यमिह्यपि निगमा भवति। गन्धर्व स्त्रालः अप्स
वाउनगधी पुनर्षं निह्यपि निगमा भवति। गधत्तिमिमी नावकमा। आगधितापरिगधितह्यपि
निगमा भवति। कोरयाणः कृतयानः। पाकस्थामा कोरयाणइह्यपि निगमा भवति। अकूपारः

अकूपार या तस्कर्ण्यानः सकूपारयाणत्रपयाति। यईम्मरुद्भिरिन्द्रसखिन्निंसकौमारस्यदि

तौ ते

ह्लीलयानः। अन्तःसुयाकस्य स्फयाणा इत्यपि निगमान्तं भवति। हरयाणा हरमाणयानः। रजतं हर-
याण इत्यपि निगमान्तं भवति। यच्चारितः कर्मलिकर्मणि स्थिरः। प्रश्नुतमस्मा मान्त्र्यं हीव्रं रात ह्रिं द्रप्सा-
कर्मणेः। इनि यद्गणं स्थिरं समनस्यमर्धनिश्रुकृत्स्वावि त्रं हिना। राकव यधना। निहणेक्षियद्वसनस्यहृ-
र्धनिशकृकारिणः। श्रुत्मस्यादिर्यच्छ शोषयित्रा। रासयमाणा वनानीति वा वधेनति वा। अत्र वृद्धे-
नवीति। तथाच्यपि निगमान्तं भवति। वीलयतिश्च व्रीलयतिश्च संस्त्रंसकर्माणौ। शर्वणीसमग्रजेषात
निःषपी स्त्रीकामो भवति विनिर्गतपसः। स्पसस्पसूल स्पृशनिकर्मणः। मानामघो भवति। बवीपरादाः
समयाधनानि विनाशयति। मानज्ञानथापरादाः। ज्रसीशद्रुरकं भवति त्रस्मिक्रान्तं रणशीन
गिरस्थी इत्यपि निगमान्तं भवति। क्षुंपमहिच्छत्रकं भवति यत्क्षुभ्यते। कदा मर्तमराधसं पदा क्षुंपमिव
वस्फुरत्। कदा नः शुश्रवद् गिर इन्द्रो अङ्ग। कदा मर्तमनाराधयन्तं पादेनाक्षुंपमिव अवस्फुरिष्यति कदा
नः श्रोष्यति च गिर इन्द्रो अङ्ग। अङ्गेति क्षिप्रनामाञ्चितमेवाङ्कितं भवति। निश्चुम्पणः। सामानि चौनसण्ण

निवमानन्नवीणां तिष्ठ॥५५॥ ५ पञ्चीवनः सुताइमं उशीतायां विवीतायां सुपीडामिनिर्ऊ प्रणः पञ्ची

वंतः सुताइमं सिद्धिः सोमाः कामयमानायां विवीतायां पानायां पीगेनानिर्ऊं प्रणः मसुरो पिनिर्ऊ प्राणऊ

च्यातनिवमाननप्रयांतिः वद्धायां पिनिर्ऊ प्रणऊ च्यातनीद्दिरस्मि च्छजीति नीवि इंधनी तिद्यां स्वचस्थ

निर्ऊ प्रणोघ्य यपि निगामा नवति। निर्ऊं प्रणम्निर्ऊं कालेच पदिगंर्भे नवति यत्सप्तलाः सुयुरसस्सु

हिरण्येस्वश्चो दृदृदस्मे वयइडोद्धाति। यस्वायेनेवस्त्वनाप्रातरिवाद्य द्वीडाय वपदिस्युद्विनाति।

सुयुर्नवति ये स्सु हिरण्ये स्वाश्चो मद्द्या स्मे वयइडाद्धाति यस्वायेनमा[illegible]नप्रातरागामिङ्नति य्या

सुद्वीडायवपदिस्युद्विनाति। ऊमा रासु द्वीडामाव नाय्यशयनाय्य ततनाव्यपादुः पद्युतो [illegible]विद्यः

ऊँ[illegible]तस्तनसुसं[illegible]पाउरस्य निर्सि[illegible]नसस्य [illegible]विः ऊरुते चास मादियोत्तरात सुसंतु सं

मितफद्दकनाम प्रवीताः शम्हृ कर्मीणा त्रे शातवां यद्दषं पातनयत्फदकैरस्मिनिस्वस्यचादानो॥ ७॥ ५ इ

समाप्तस्तृतीयः पादः॥ हृकस्छं मानवतिविहतज्योतिष्ठो वप्न हतज्योतिष्ठो वा विकांतज्योति

सि ४

२५

स्फावा। १ अरुणो मास रुद्र कम्प स्थायी तेद दर्शवि। ३ जिरी तनिवाय्यातात्तवस्ट स्त्रा मयी वित्ते मेघ
स्थास्तदसी। अरुण स्नारावाना मासरुद्र न्मासा नीचाद मासानी चक्रतविडमाह कंपस्थायीते ददर्शनि
न्दूत्र गणेमनि डिरी तनिवाय्याय नायनायारुमा णोतवतिवे इ मास [illegible] हुवत्रि वस्ट [illegible] नीते
मेस्याघा वास्टथे व्याविद्याहिद्या पिट्ट कउ स्यात यदाद्य स्त्रो। २ अजाद वीदश्विना वर्तिका [illegible] मास्त्रो
यस्तीमर्कुवर्न त्र कच्छा स्वकयड षाश्वि नावा हिद्य नाति यंस्त्राता मश्विनो प्रमु [illegible] चउरि स्यास्थानं
स्यापिट्ट कउ स्यात क्लिकर्तु नाव। द्रकश्चिदस्या वा णेउ रामथि।। ३ रक्षा मथि।। उरणउ [illegible] वा स्त्र वा।
त्स्र समिड्डि नर्दृतो। तरूास्रोतिवहिरु वाशिंच्यु पि [illegible] स्यातंशाती मिषाच्चाक्येद दादन ट स्राम्बेते पि
नोधंचकार स्य पिनिगमो नवति। जाषदस्यावि हात ना मध्ये जाषयितस्यु नवति।। ३ यदं शम्नी
सुतश्चवी स्वचत्र स्ततादृश्च। जाषवाकेव दत्तःपद्रा दापिणोनत्स्वानसो [illegible] स्तुनायइ शसी स्त्रात श्च
वांसा मस्रुस्त्रो तिस्रिस्त्रो [illegible] थोयथ यायी जाषवाकं वदति विडं डपः पार्श्चिताद्दा षिणोनदावो

पं

ति १

नक्षत्रेभ्यः श्रुतिः रुद्रं तानयीशावाचं वाम स्रीव श्रुतिः शरणात द्वै दासुमद्धतोईं द शरणमेत
रि रुद्रं श्रुतिरिवतीयमपीतरा श्रुतिरितस्माद् वक्ष्ये ममस्तुप्रमार्द्धवा कृत्तिवासाः पिनाकहस्तो
वतत्रधन्व द्युपिनिगमात्तवति। स्वग्नी कितायारवति द्वेदेति स्वेवनरास्तु तेन वति। श्रुतमस्यग्नी
विशिनाति देवान। श्रुतमिव स्वग्नी विशिनाति देवानकितवः किंतवास्ती तिशस्त्रास्तु श्रुतिः किंनवाच्वा
शी। समिकः सममितिपरिग्रहार्थीयं सर्वनामाजुहुतो॥४ मानः सममस्य दुहृद्यु। परिसिद्धवासाचं हृतिः।
त्रमिन्नावमावधीत्। मानः सर्वस्य दुर्धियः पापधियः सर्वालाक्षुपसास्तुहृदतिश्रुमि रिवना वमावधी
द मिरुद्रसोतिहसौ तेनोः प्रणोत्रस्थान वति नमलवतिकथमन्तदात्र प्रकृतिनामस्था दृश्यथयंतत्र
वक्ष्यतासमस्मिन्नाशिशीदिनावासा इति समस्यां शिशीति समिकुमार्श्चतिर्ध्वसर्वरुष्या गोत्रव
यतः समस्मादिति पंचस्या श्रुरुष्यातिरकर्मकः। यथापि प्रथमा बहुवचनान्तेनाम स्याकसामा॥५
दृविधाज्ञारास्रपां पिपान्निपत्तुरिनरा। पिनाकहस्तवर्षीतिः। दविषापीउरयिनापिपत्तिपत्तुरितिश्रु॥

तिनिगमो वा प्रीणाति निगमो वा पिता तस्य कर्मणा धायिता दिव्यः शीव इति बहुनाम शमय त्वा
स्तान्नयतु वा। त्रायायः शीवः पुरुस्तात् तान्यपि निगमो भवति। कपयः कस्मात् भवति कम्पय मि
ति पुनाति कर्मक्रि स्मितं इत्यपूर्वं भवति॥६ पृथक्त्वा सत्पथमादद्व रुतायाः स्वघेनस्य वस्यामि हुञ्जसा
नायस्यो [illegible] क्रिया यान्नाव मारुद्द मीमेव तत्स्यविशं ता कपयः। पृथक्त्वाय नृथ काय्याः। [illegible] माद्व
ना रुतायाः र्यं हृवां क्रियं च्यौक्र वर्तन अवलीया नियशां सिद्धुरस्तु कराय्य [illegible]ार्यश क्रुवच्य [illegible] यान्ना वमा
रा क्रुमथाय नाशक्रुवच्य [illegible] यान्नावमारा क्रुमी [illegible] वतत्स्य विशं त हृवा ता [illegible] वश तस्र [illegible] नेवत
त्स्य विशं ता स्मिन्नेव लोक इति यवम इति वाक्र नाम समीरितता रात्त्र वति एता विश्व [illegible] वना तस्य माक्रु
षस्य यस्य नाम ह्रासा यानिद्र [illegible] एतानि सर्वाणि स्थानानि तत्पास्वपा क्रुरुषस्य यस्य [illegible] यानि
धस्यां सत्र मं हस त्राणी धत्तु वा कवचं वा कवचं क्रुश्चं विनं भवति कां विनं भवति कार्यं विनं भवती तिवा।
७ प्रीणीनां स्वाहित्तं इत्याथस्य [illegible] हं रथ मिक्रु [illegible]। [illegible] हावम वत मश्वा [illegible] समत्राकाशे सिंव नाहु

पाठी शीलीनाथी शुद्धि तीक्ष्ण यष्ट्यध्ययने वाहित मधुस्वसि वाहनीरथी ऊरुध्वं सोणादावंशो लोहम

मयेन वद्धा हव श्राकानादावदृ ह्यावदनाद वालावाति लाम सान्नवद्य श्मवचक मशन वक्रमसनव

कमितिवांस नकोशमंसचाणिवाकोशस्थानीयानि सेतु कोशः कस्मातेर्विकपितमवद्य यमपीतर

कोशए तस्मादेवसं वयस्त्राविलमाचामरूप्रवतिसंविनद्द पाणेनरपाणे रूपकमणीसंयामसु

पमिमीलनकाकुर्द ताच्चिद्यावद्दातनिकाकोकवासास्मिन्धीयतजिकाकोकवाकाकूय मानाएनो

सुदतीलिवाजिकाजाकुवामाहुतरतस्तीसतमभेगलनतयस्याह्लेवकमीणाविपरीताद्ययातलं

लातस्त्रविपर्ययः॥८ सुदावास्रसिवरुणयद्यात ससासिंधवः। सुतुहरंति काकुदं सूर्म्यं सुषिरामि

वासुदेवस्त्रीकल्याणदानाय ऽस्यतवादेवस सप्तसिंधवः प्राणोयासुतु हरंति काकुदं सूर्म्यं सुषिरामिव

सुषिनिगमोत्तवति॥ प्रकारडासु यथाबहिरेषामाविश्यतीववीरिटइथ्यातां विशामात्ताकुषसः सूर्व

कतोवाग्नुः हषा स्वस्त्ययेनिसुचान्। प्रबृज्यतेसु प्रायार्लि बहिरेषामयातसर्वस्यपानारोवापाल

रु

४०

तारो वा वीरिरिट मंतरिक्षं त्तियाया वा त्ता सा वा न तिरपि वा पमार्थस्या सर्वपती इव राजा नो वीरिलग
णमनुष्या णीरात्या वि वा सत्त्वं स्या मतिक्रु तो वायुश्च निघ्न्या न्मूषा वक्ष्य स्थाय नाय निघ्न्या नि
ष्टुतो स्था स्था नि ष्टुतो नि यमना घा नि योजना घास्त राष्टुमिति शाकपूणिः परी सीमिति स्था रथ्यान
मना मना म स्था च्छा स्य त्य त न स्था रथ्या तं पूणिरं कुशो नवति सरणा दं कुशां वा त राजु वितान
वतीति वा नदी यु इत्युक्तं पयामयादि त्यापि निगामा न्नव त्यंति का त म मं कुशा दा या त्य क मो बव
मा गत्तु विद्या गत्तु वितीति १० पंचमस्य चतुर्थः पादः। पंचमोऽध्यायः॥ ॥ वमया घ कत्तिष्ठमा स्यु न्य ह
तिष्ठ मन्यु ष्ठ मश्मन स्पारि वै वा न च्छ ष्ठ मो षधी च्य ष्ठै त्रणी त्र पात डा या सस्तु विः वमया घ कत्तिर
शिलिष्ठ मा ष्ठ ष्ठ त्रणि राष्टु इतिपं ष्ठ इति वह्नि पना म नी त व त: पूणिरु तरः पूणा त रा त्रु स्तु वा म
णो तीति वा स्वा नातीति वा युक्तो वा त: पंचम्यर्थं वा ग्रथमा तथा हि वाक्य सं योगश्चा इच्या कार उपस
गः पुरस्तात् चिकीर्षितज उत्तर स्या ष्ठा शा वयिष्ठुरि ति ष्ठ वि: शाचा त र्क्षं जति कमी णो यम पी तर: प्तुचि

रतस्मादेवनिषिद्धकर्मस्मात्पापकमितिनिरुक्तः ॥१६॥ इन्द्राशास्त्वस्परि सर्वास्या अन्तयकरत्नाश्चा
शादिशानवंश्यास्मदनादाशात्तपदिशानवंह्ना श्रुशनाकाशिम्रष्टिः प्रकाशनान्मुष्टिमाविनाश
मोषणाद्यामोदनाद्वा ॥ इमविदिं द्वारादसीच पारयस्तंगृह्णामघवकाशिशिन्तश्चमविदिं द्वाराद
सीराधसीद्यावाप्रथिव्योविराधनाप्राधः कृत्वं निरुणाद्धि स्मातः कृत्वं रुडातविपरीतात्लोशोवि
पर्यायणापारङ्ग्रपारयस्तंगृह्णासिमघवकाशिस्मसद्वानु अन्दन्पर्मिंद्र संपिणकुणालं आह
अमिंद्र रुवासंपिहिपरिकणनं मिघं ॥२॥ त्वालाहणावयदेव ब्रजागोः पुरादितानेयमानावारः
सुगान्पथ्योअकृणान्निरजगाः प्रावत्वालीः पुरुकृतंवमंतीः अवलाहणालमानदीनामिघावता
हणोतवज्ञा ब्रजध्वं तरिहेगारतह्यामाद्यमिकायावावनःपुराहननाक्रयमानोहारा सुगान्
थाअकृणान्निरजगाः सुगमनान्पथ्या अकारान्निरगनायगवां प्रावत्वालीः पुरुकृतंवमंतीः
ह्वापापावावदनाद्वावावदनाककृन्निराकृतमुद कंचवतिधमतिगतिकर्मा ॥ २७ ॥ हृहरन्तः सदृश

८१

लमिंद्रद्वयामध्यं प्रत्ययेस्थाणी हिंसाकीवतः सलत्कंसकथ ब्रह्मद्विषः नत्तु विंदु निमग्नः । उद्धरस्रः
स्त्रूद्र लमिंद्र स्त्रलोमाचना घामाषणोवामाहनावाहस्थ मध्यं प्रतिष्ठणीत्ययमयमागतं नवस्थाक्रिय
तोदशास्त्रलस्त्र केसैलुश्चं नवतिपापकमिति निरुक्ताः सरस्कं वास्याम्नात्रिरस्थ खात्तत्तुषिस्तपतिहिदिति
हंतिः । टी विदिक्षाकत्ययं शयानं । सुखपयसी सुरवमस्यपयोविस्फुरन्नापान्नवेति विस्रवणात् । वयाइवरु
रुडः समस्र विस्फुरदस्यापि निगमो नवति । वीरुधउष धायान्नवंति विसाहणात् । वीरुधापारयित्रु स्यच पिनि
गमो नवति । नद्वास्मम श्नावानदान्तमस्थ शाननदाम्नातीति । नस्वदान्नेतत्तुरिंप वतिखा मिच्यपि निगमो
नवति । स्त्रुकुमे स्युरस्त्रधायुः रुक्षितिरु खनाम निरुक्तं नवति । यास्त्र स्कुमेयुरजरस्व वा निच्यपि निग
मो नवति ॥४ आजासंस्तूषणं रथ्येनिश्रु नास्वजन श्रिनीथा । दवीवदंत्तुबिनूतः । आचर्दरजाः पूषणं
रथ्ये निश्रु घ्यदारिणा स्वजनश्रियैजातश्रियीश्रु बर्ड स्त्रीमदहस्त्रावक्रहा मस्मा उक्कमिति स्वबड स्त्रावा
वृहद्वडक्कंदवामहस्यापि निगमो नवति । रुहदरः । मामामोहस्वदरा स्वडस्वदारक्षितिवा सस्वदारलस

रथ्यासत्वायेत्यपि निगमो भवति। चक्रपेदश्चक्र परिष्टाद्यास्यास्यामः भुक्तुकामः भुरुकामः। प्रलुक
मो हिमवद्भिरित्यपि निगमो भवति। असिद्धती नमस्तादं यो। असिद्धती वसती हर्यतश्चेत्यपि निगमो भवति।
कपनाः कंपनाः रुमण्या भवंति। माघद्याद्दृ ध्रौकृपानवविधमङ इत्यपि निगमो भवति। नाल्हडी कः प्रमि
धूनाः। ध्रुमतिकेत। समिधस्ताकडी कुरुत्यपि निगमो भवति। रुडानानघो भवति राजति रुडी ले रूलानि।
संरुडानाः पिपिषइंदशत्रुरित्यपि निगमो भवति। सिडवतत वद्दि वात वद्विनानाठवी। छिनाजूर्मि न
दलतीत्यपि निगमो भवति। परिघं समामो मनसो चयेगात्॥ पर्यगाद्धां भुं समद्दरवाननानै। पषष्ठस्य
प्रथमः पादः॥ ॥उपलप्रक्षिण्यकपलक्षुप्रक्षिणास्यकपलवाक्षपिणी वा। कारुरहं ततो भिषगुपल
प्रक्षिणीननाना नाधियावसूयावोऽगाइव तस्थिमेजायेदा परिस्रवा। कारुरहमस्मिकतीकामा
नीततो भिषक्तरइति सीनाननामपिउवोऽिनस्थावा पलप्रक्षिणीसक्रुकारिकाननानमतभोनालाउ
हिना वा नाना धियानानाकर्माणो वसूयवो वसुकामाअस्थास्थितान्माः गावइववलोकमिंजायेदापरि

श्रावस्थ्यैष्ठ्य षणो। आसीनं जघांतु उपसिद्धिणाति। उपास्तु प्रकल्प विद्धलिस्म वति कल्पाश्च। वेद घ कल्पाश्च।
हुर्मित्रासः प्रकल्प विन्मिमानाः इत्यपि निगमो भवति। अश्वद्यन्नाश्वद्यश्चजति। सिषक्ति प्रवाश्च
दियद्धित्यपि निगमो भवति। इन्द्र ई शिषा इन्द्रा दिवस्व उत यस्य राजनि इत्यपि निगमो भवति। द्रोणश्च
द्रुयणस्य। मदः। द्रोणस्याश्विनाकवोय इत्यपि निगमो भवति। २ आस्मत्ते बैद्धः। वयमित्यर्थः। आस्मया
तेनासख्या सजोषाः। अस्मानित्यर्थः। आस्मे समान निर्हूष तापोह्यति। अस्मानित्यर्थः। आस्मपृथ
षिसघ वहृजीषिनः। अस्मोत्ता मित्यर्थः। आस्मे पाराद्विषः स तु तर्दुयात्। अस्मादित्यर्थः। ऊर्व ई र्वईपप्र
थे काम। आस्मे। अस्माकमित्यर्थः। आस्म धत्त वसतो वस्तुनि। अस्मास्वित्यर्थः। पाथो तरि सं पथ्या वा वाते। रुव्या
श्यो नानदीयेनाह्वति पाथ इत्यपि निगमो भवति। उदकमपि पाथ उच्यते पानात्। आवहु आसां पाथानदी
नामित्यपि निगमो भवति। अन्नमपि पाथ उच्यते पानात्। आवष्ट आसां पाथो नदीनामित्यपि निगमो भव
ति। अन्नमपि पाथ उच्यते पानात्। देवानां पाथ उपवक्षि। विद्वानित्यपि निगमो भवति। सवीमनि प्रसवादेव

स्यवयैं सवितुः सवीमना इत्यपि निगमो भवति। सप्रथाः सर्वतः पृथुः। वमानस प्रथा स्पसीत्यपि निगमो भव-
ति। विदथानि वेदनानि। विदथानि प्रचोदयन्नित्यपि निगमो भवति।२ आयंतश्च वस्वयं विश्वादिं ससृजान स-
ता। वस्वनिजातजनिमानजस्ता। इति नागेन दीधिमांस मात्रिता। स्वयं मुप निष्ठितः। पिवाप मायुस्या स्वयं
मिर्वि दुःसुपतिर्भूतइति सर्वाणि द्वन्द्वधनानि विनदमाणाः स यथाधनानि विनडतिजातं तवजनिष्यमाणं भवते
वयैनागमसंबुध्या मोडस्मा बलेनोडजात विज्ञान वाशीराश्रयणोद्धाश्रपण शाश्वयं नितराशी राशा
स्तः। इडायगानवृत्ता शिरमित्यपि निगमो भवतः।ति। सामसज्याशीर्दविषिति वा। ४ यदा तमात्तीमन्तुनाग
मानला द्विद्रु मिश्चउपधी रजीगः। यदा तमात्ती। आगमस्यापदश्यय सिद्दतमउपधी रगारीजो अतिर्गीरतिक
मार्वौरिक्ताति कर्मावा। मूरा अमूर न वयं चिकित्वा महित्वमग्ने त्वमंग वित्से मूरक्ता वयाः स्मामूढ अमूढस्त्वमसि नव
यै विश्व महित्वमग्ने त्वैउवक्तु शशमानः शीश मानः। यो वीयज्जे शशमानाद्ददाशती त्यपि निगमो भव
ति। ददिवा दवाचक्षकुपा। ददिवादवान् प्रश्च क्रया कृपा कृपपतिर्वा कुल्पात तिर्वा। पराश्रं बहिस्तरिद्दावत्तरा

ग्रणातिकर्मावा ३

वी विज्ञामात्रु रुत वाघाच्चालात्। अथा । सामध्य प्रयतीत्रु वथ्यामि नसी । मामंडनयामिनघ्री । अथोषे ि
बकु दाषित रो वी विज्ञा मात्र रस मा । आज्ञामात्रु विज्ञामानन्तिशाश्व दाक्षिणाज्ञाः की नापतिमाव ह्नतस्र समास
इव वारानि । प्रतान्ता मातान्तर पश्च तनि मीलीत वा घाच्चाला दपिवस्चा लास्याल ध्या सन्न : सयागे । नति
नि दानाः स्था स्वाजा नावपतीतिवा वाजा राजातः स्पंश्न पंस्थतेः श्रप मशनपवनं स्पृणालवा । थसामस्य
प्रदानन स्तुवाथ्यामिंश्रनी । मामंडनयामिन वतरणमा मास श्चकपरि स्थाघाच्चास्याम: ॥१९॥ सामानं स्वर
णं रुाणुद्विन्ल णस्या । ताकदीवंतंय अशिजः ॥ सामानी । सातारं प्रकाशनवंतं ऊरु ब्रह्मणस्पातक दीवंत
मिवयअशिजः कद्दीवाक्षद्दावा । नोशि जउशिजः पुत्रउशिजस्य : कीतिकमीणा । पित्रं यं मनुष्यकद्दएवाञ्ञि
प्रितः स्था । सं । सामानी । सातारं माप्रकाशन दंतं ऊरु वृह्मणस्पा । नो । ७ इज्ञा सामास नघशे समन्ध्याघेतपुर्य
यस्तु थरु यत्नि वं इचा वृत्न धिाष कुघ्याहधार व दास । धिषाधन्त्र मनवारीकिमीदिनाइं प्रासा । मावध
स्यशंसि नारमर्घ दं प्तनि दंसिलापसगं । याद्दतीतित्र अपत्रथ रूष्टीच यानवेतिवर तांसत्र दरं यस्मा

त्वा पापा ब्रह्मद्विषे कथम दान घोरख्यानाय क म्यं विज्ञाता ऽ त्राय न इति निरुक्तात् द्वेषो धत्तम द्यावयम नव
यवं यद्दाय्य नश्याववपुर द्वेषस इति वा किमीदिने किमिदानीमिति चरते किमिदं किमिदमिति वा पिशुना
य चरते पिशुनः पिंशतेर्विपिंशतीति॥ इति षष्ठस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः॥ ॥ कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि रा
जेवामवाँ इभेन। तृष्वीमनु प्रसितिं द्रूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः॥ कुरुष्व पाजः पाजः पालनात् प्रसिति
मिव पृथ्वीं प्रसितिः प्रसयनात् तन्तुर्वा जालं वा याहि राजेवामात्यवान् अभ्यमनवान् स्ववान् वा इरावता गणेन ग
तेनेभेन इति वा तृष्व्यानु प्रसित्या द्रूणानः तृष्वीति क्षिप्रनाम तरतेर्वा त्वरतेर्वा सितास्ति विध्य रक्ष
सस्तपिष्ठैः तप्ततमैः तृप्ततमैः प्रपिष्टतमैरिति वा। यस्य गर्भममीवा दुर्णामा योनिमाशये। अमीवा अभ्य
मनेन व्याख्याता दुर्णामा क्रिमिर्भवति पापनामा क्रिमिः क्रव्ये मेद्यतीति क्रमतेर्वा स्यात् सरणकर्मणः क्राम
तेर्वा। अतिक्रामति क्रामन्ति वा दुर्गाणि गम्यानि विषमाणि अतिक्रममाणो दुर्गतिगमनानि सर्वाण्युपायदनयाविद्यो ऽ पर्दीय
तत्या अथवा निर्यवा अनुपरहीत्यविनिगामा भवति तमस्मिन्निर नाशयामसीति। अमीवा तमयी अनुवियिस्यामतिर्ना

अदितिकृत ददित्यपि निगमो भवति। कृष्टीति द्विपनामासु अष्टौ। ति॥१ तां सधुर उशाता यद्य ग्ने कृष्टीरगं ना
सच्याअुरंधि। तानधार यज्ञ उशनः काम यमानाद्यजा ग्नेः कृष्टीरगं नास द्यो चाधि नोस व्याव वनासद्य।
विद्योसविताः सद्य द्युप्रणेतारा विद्याग्राय णो नासिकाप्र नवो बहरवभुरिति बाधुर पिर्बहुलिसा कः पुरं
धिरगः पुरम्रातद्यावा दशद्यु कमिंद्र इत्यपरंसबकु कर्मतमः पुरो वहार यिहतमाव रुण इत्यपरंतंग्र
ज्याम्सोति। इमाहु तु कवितमच्छ माया मित्यपि निगमो भवति। रुशद्विदिवर्णनाम। रावतद्भुसतिकर्म
णः समिद्धस्य रुशदद्दशि पाजइत्यपि निगमो भवति।२ स्विद्दिवः सजात्यं रिशादसा दवासा अस्मायै।अ
श्वि द्दिवः समानजातिता रशयहारिणो देवा स्त्र आयमाप्यमा प्रोतःसुदत्रः कल्याणदानः। वष्टा सुदत्रो
विदधातु रायइत्यपि निगमो भवति। सुविदत्रः कल्याणविद्यः। आग्नेया हि सुविदत्रेभिरर्वाङिति यपि निग
मो भवति। आनुषगिति नामानुपूर्वस्यानुषक्तं भवति। स्तृणंति बर्हिरानुषगित्यपि निगमो भवति। तु
र्वणिः सूर्वणिः सर्ववनिः। स तुर्वणिर्महाँ अरेणु पौंस्य इत्यपि निगमो भवति। गिर्वणा देवो भवति गीर्भिरेनं वन

यैति। स्तुष्टि गिर्वणसस्तृ ह दिह्य पि निगमो भवति॥ २ ऋषस्य प्रीतिर्भवत्याहरिडसि निषत्तायस्तना निसमह
पर्वनि मानि। स्तुसमीरिताः स्तुसमीरितवांसमीरिता माध्यमकाद्वगणोस्वरा सेन पृथिवीं तर्पयंतोस
तानि नक्रं वर्तित चायडो तच्यति कोनं प्रतिवचनो ऋग्युक्ता तदुदरि ष्टि॥ स्वमाक्ते निवास्याक्ते निवा
याद शिमन्याय येन मपस्यया विदत् याहशे नायितम पस्यया विहितो उस्रः पितवजा रुया यियक्षेत उस इ
वगा पिता जायियक्षेत॥ पवो स्तु हुहु पाणो सा स्वस्तुरस्तविष्टुच यियाय नवाडा स्वस्तुर्वा जोषयमाणा
मेवत स्वविष्ठेमान नतिवाय संपादिन इति वा॥ पिवायपि च्युतद नथ्यकेषु पर्वं ध मादद्धाना अद्रीदि
प्रष्ठितमाहवी षिवाना दधिष्ठ पवना तासामो ऋदीड प्रष्ठिता नी मानि रुवी षिवाना दधिष्ठ वन इत्यत्र
नाम पवतिर्ना मीह ता। तामद स्तःप्रति पवनायनी षामि त्यपि निगमो भवत्यपि वा मदस्व पस्य सावे
द्विवनेत्याघत्रस्ये कवचनार्थः प्रसिद्धं तद्भवति। द्रुं राकाङ्क्ष्य न पवतइति यथा स्रुकध स्थापा नवति
मुर्वं संरुध्यं ति। स्तनस्य हिग्य रुधा संनिन्नवी रिव्यपि निगमो भवति॥ स्वमितामित माता महा

त्यमिता।वा। अमिनःसमेति रित्यपिनिगमा।नवतिजङ्गतीरा।पाजर्वं तिशङ्ककारिष्यैः।मुरुताजग
तीरिविद्यपिनिगमात्रवति। अप्रतिष्कुता।प्रतिष्टंघतिस्खलिता।वा। अस्मद्य मप्रेतिष्कुतइत्यपिनिग
मात्रवति।शाशद्दानः शाशाघमानः।प्रस्त्वांमतिमतिरद्धाशद्दानइत्यपिनिगमात्रवति।।पषष्ठस्य
तृतीयः पादः।।सूत्रः सर्पिणादिदमपीतरसूत्रमितस्मादवसर्पिर्वातिलंवा।सूप्रकेरसूत्रतयइत्यपिनि
गमात्रवति। करस्नौबाकुकमणांपस्नाता।रोसुशिप्रमितनव्याख्यानं। वा।स्तुशिप्रगामतीत्यपि
निगमात्रवति।शिपइष्ट नासिकेवाहनुर्हतनीसिकालसतः।विषस्वशिप्रुविष्टुऊस्वाधनइत्य
पिनिगमात्रवति।येनादधातेरस्तुरमणान्।सवित्रणविकितरस्तुनासद्यपिनिगमात्रवति।द्विबर्हा
दयोः स्थानयोः परिहृक्रोमध्यामवस्थानउन्नामवातुतद्विबर्हाअमिनःसहोमिरित्यपिनिगमात्रव
ति। अक्वं चाक्रमणात्वा।च्याकोनवत्रिःसंभित्यमर्दीनामित्यपिनिगमात्रवति।उराणउरूऊर्वाणः
द्रुतइयसप्रदिवउसणइत्यपिनिगमात्रवति।स्त्रियाचापात्रवंतिस्यायनाता।हषासिंनोंहपत्र

क्रिया नामित्यपि निगमो भवति। क्षिपा स्नुषां पालयन्नुपक्षितान्पालयतीति। सनक्षिपाउत नवान
न्नपा इत्यपि निगमो भवति। उर्वा रुद्रवमा नाराहिद्र रमाणाराहिरर माणाराद्धीतिवा। अथैरूपआर
पितं ऊर्वावित्यपि निगमो भवति। ऊरूथ्यं गरूथ्यं गृणातेः। ऊरूथ्ये रुन्धुर्दिरायत्नु रंधिमित्यपि निग
मो भवति। कात्रिशइति वङ्क्नाम कुलशातना भवति। स्कंधांसीव कुलिशेनाविवृक्णाहिः शयत उपपृ
क् पृथिव्याः। स्कंधः स्कंदतेः समास्कन्नो भवतीदमपीतरत्स्कंधएतस्मादेव। स्कंधे काये निरायतत्तउपप
र्वनः पृथिव्याखुं उञ्खुं उतातद्दनि कर्मणः। वृतुंजन्तं ज यउ नार स्रामाइदस्य वज्रिणनविषन्नस्यसु
ष्टुति। दानदा नियउन्नारस्रोमाइंद्रस्य वज्रिणो नाम्यतेः विदामिसमाविखातः। बुद्दीणापरिवृद्दणकृत्स्न
वा स्नुतारा वृद्दणात्कृत इत्यपि निगमो भवति। श्रिया अस्मै घ्रंस उत वाय ऊधनि सोमंस्नानाति
भवति कर्मास्नुहस्रपांशे पश्चात्स्नत्तुग्रशि स्नुहतित स्नत्त्रंमघवाय क्षवासरवः। घ्रंसइत्यहर्नाम
ग्रस्यन्तेस्मिन्नसागोरसधउद्भततरं भवत्यापोनवमितिवा स्नेहानुप्रदानसामान्यादवि रसधउ

ध्यातसया।स्मा ऋदृश्यपि वारा वोसोमेषु ।नाति नवतिदृश्येति नवानपो दृश्यापा दृति शकस
तनिर्षुं वमसि नानादापत मलंकरिष्णु मयद्भानं तत्रस्थत्रं तत्र्शों नयितारं। मृघवायः कंदासृखो। य
स्याकद्भ्याः सरवाय। ध्यातविध्य दिलीबिशध्याहक्ता विश्व गिणमनि नछुष्ट सिद्धः। निरविध्य दिलाबिध
शयध्याहद्भानि द्यातिन छुं गिणं षुत्तमिं दाः ऋस्मा इदुग नरा स्तउडानो तृचायवक्त मीशानः कियै
क्षः।णानं पवं विरदातिरष्य ष्पु त्रसां स्पपी वरध्यो। नसि प्रहर तृसं चरमा णोदृत्राय व ऋमीशा
नः कियः क्षः कियद्याइति वा कम मा णक्ष इति वा गा शिवपवीति विरदामे घश्च ष्पत्र सां घ्यपोवर
णायद्भ्मि च्राम्पुतः। दृमिरस्ट षुिरुन्न स्यां नामि स्यापि निगरमा स्ववति विषि तावि प्रासः। पारं वो
सस्पाविषि तस्पपषान्नि स्यपि निगामा रावतीं ध त नसुरी पमनु तेषुरु वारं ष रत्मना। नसुनापापा
युविष्य उरा। यना नानाः स्म स्मउः। तनहृस्यापि मद्धसी हुतमात्मना वस्ताधनस्यापा वा यवि
ध्य चिदा स्मत्रुरस्माक्का मयमा ना रा स्पिनारा स्मीरप तीत वारि सत वीरा स्पिनस्पा यारिध्य

पिनिगमो भवति। रुं ज्ञातिः प्रसाधनकर्मसिद्धौ। रक्षस्य भवति। संस्तुनीतिनाव सत्तच
पिनिगमो भवति। प्रतवसुप्रासवस। हरीं द्रु तदस्य प्रतिस्वार स्य विनिगमो भवति। आदि
नो नानानो अधरं दिवयज्याहितानां तवस्तम न यथ नानी। सतस्ययो गोविषधस्थ। फ सीवरी
सतिनास्मच्यमापः। प्रहिषुतनोधे। दिवयज्याद्यै प्रहिषुतव स्तवनस्य सननायह तस्य योगे
यद्गस्य योगे याद्व शकट इति वा शकटं शकुटं भवति शनकैः सकतीति वा शकुन तकती
इति वा सुखवतीर्द्रं तनास्मभ्यमापः। विक्रूयमाण इदहरि वामोदधदिंद्र बक्रवननीयां। ए
धमानद्विषस्तयस्य राजा। वाक्रूयतेर्विशई। अमनुष्या न वाक्रन्दस्य वर्धमानानमहाव पषु च तः
सुवाता स्यादक्ष्यस्य तयस्य राजोद्विषास्य वपार्थिवस्य वचोविक्रूयमाण इति वा क्रूयते वर्
रीतद्वृत्तैस्तुमघ्य यमिव्यथिः। उपप्रागात्सुमन्मेधायि मन्म। उपापेत्तुमो यन्मममानाध्याये य
तनन्याश्वमविक्रोमं वोदिविक्षिष्टदिवएषाणाद्वस्तूरं राधः शनाञ्चक्ररुंगस्य दिविविश्वाक्षु

८१

६

रः समाश्रितमात्राम हाज्ञवच्छ पुरञ्जयस्तु वीर्यो सत्तपसर्गस्थितानाम करणाय यथा संप्रति केर
गा राजा बस्व कुरुगमनाक्षा कुलगमना धाकुरुः ह तत क्रूरमिच्छ प्यच्छ नवति कालं कस्मात विक
मितं नवतिहृता या स्याता जिचतिः प्रीति कुमा। इमिं पुजन्या जित्वं तिदिवं जित्वं च्यन यय इ च्यपिनिग
मा नवति॥ इ षष्ठ्य स्तथी पादः॥ ग्रम त्रामात्राम हाज्ञवच्यें मिता वां म हांश्रम चा हडा नविर
ष्ठी च्यपिनिगामा नवति। स्वक्व इज्यचीष मः सूयत वन्यु चासमा नशरातिमन ष्ठी लं हानम स्री
लं पापकमस्थिमद्विषमो च्च नशरातिं वस्तु दाप्तु पच्छु ही च्यपिनिगामा नवति। स्व नु वप्रन्तुला क
स्मिन्ना च नवा लेहषुरं मं इजि कैहह स्पाति वदया नद्यम के। चन वंम प्रच्यु तम च्यस्मिं हूष तं मं
इजि कै मं हन जि कं मा दू नजि कमिति वां हहस्पतिं वदया न द्यमुके। स्पर्श नीयेः स्वामिर स्वामि
सामि प्रतिषिधं सामि स्पुतः स्व साम्याजा बिष्टथास्तु दानवः च्यस्तु समाश्रे बली बिष्टथ कल्याण हा
नाः॥ माग्रा स्ताम च्यागत्य यास दाया तेन हगिरा इ। स्मिष्टुगं नसवा नष्ठ ड कुर्ध कइशानं नया विश

१४८।

तां मातृकुधं वा सा मध्यमा जाननस हाया द्वैनदे गि रागी थ्या सुथ्या इ। मिमि वसुगेनस वा नुपुत्तुकु
धं कई शा नेनया विघ्यतीति। न्या वा विशं वि हव न्याग ल्द्य धमनीनां ना ना वि नकी व्याल नवा लो
गलना धमनीना मिथ्या घी। नपायासामना महेनारायासो नड ल्हुवः। नपापा मथ्या महे ना
धना नह्वलान न द्दी नाचस्य स्मासुब्रह्मचर्य मध्ययनं तपो दानकर्म ग्युषिरा वाव ब कारा ना क्व
रा न यं कारां ना समाना इंवतीति वा॥२ यवं ह्यु केणा श्विना वं पातषं इ हं ता मनुष्य यद सा। च्छ
द सर्पू बकारणा धर्मं ता रु ज्योतिष्य क श्रुरायाया ह्व कोलीगले नवति विकर्त्रना ह्वांग ले लगात धं
स्त्र ल वह्वालो स्त्र ले लगात लेंग तलें ब ल वा दिनं दुई लो मनुष्याय दर्शनी या वनि धर्मं तो दस्कं ब
कार प ज्यानिषा वो दाक न वाथं इच्य र: ब्राह्मो बेकनारा: रव ह्नु कु सी दिना न वति दि शु ण कारिणो
वा द्वि शु ण दा यि ना वा द्विजली कामयेत इतिवा॥३ झे विश्वा न्वकुनासंच्च हृ ह शु तक वापणी रत्नि।
इ इ: सर्वा ब्रिकना टानं ह ह शा ह्य यं हे [illegible] यइमान्य ह्यानि न वंति नपराली ति वा नि नवति कमणा।

[illegible] कां णा श्रि णो नि व पं तो प   प स्यंति १

प

णीयवर्तिनः ॥ ३ ॥ जीवान्नान्यत्र निक्षिप्तेन नाडिकायां सः शुनः स्यात् । कन्दस्थ इव नक्षतः । जीवतो नाडि

अवतादिच्छाया सुरेहननाकुञ्चकानकृत इति मन्स्यानां जालमापन्नानामन्तर्दाहं विदधन्ते ।

मस्यामध्यमदाकिस्यं हेतिमाघ्रातः न्योन्यं तक्षणा यान्ति वाडवानलं जलचरेत्नवर्तिजालेनावक्रा

न्तलेशयेवाङ्कारं रुद्धानं स्फुरण इच्छयास्य नावर्ति हेघं न्नं स्फुर एकद्विज्यपिनिगमा नवर्ति

सस्नमवाहिः कुवयस्तु तद्भुक्षासामे कामिदश्चेडरागाम्नाससमयाहिः कवयश्चक्रुः सा सामं

काम ध्यधिगच्छन्ने हस्त्राज्ञवर्ति स्वयं तत्पाराद्दर्णवि वलहर्ष्यां ब्रणहर्ष्यां सुरापापेंद्रकृतेष्टौ क नं

मणिः पुनः पुनः सर्वापातकेष्टत्वाद्यमिति वत इति निपातः । स्वदान्तकूपयोः ॥ १४ ॥ बालाबलासि

यमाने वर्तमाना हृदयं वा विदाम्पप्या किलत्वां कन्दावन्धुकैः परिस्विन्नजातलिङ्गजवहृदं । ब

तो बलादिति तोत्रवर्ति दुर्बलाबलासियमाने वर्तमाना हृदयेव विज्ञानाम्पप्त्या किल त्वां परिस्व

द्यातकन्दैर्वन्धुकैर्लिङ्गुडेवहृहे लिङ्गडावतति न वर्तिलीयते विलज्जनीतिं ब्रूते तिवरणाद्यश

यनाद्भततनाद्यवातात्यम्नुदकं भवतिवातएतदा प्याययंति। पुनानानावातापं विश्वश्चंद्र मित्यपिनि
गमोभवति। वनेनवायोन्यधायिचाकन्नो वनइववायोवः ऊ ऋश्नायन्निति वाकामयमानइति
वावतिचयइतिचचकारशाकल्पऊदात्तेवितदाख्यातमन्वविष्ठ्रदस्तुसमासश्वायारिरथयतीति
सिद्धस्यात्रस्तुरथीकामयीतइतिवा। एषादेवोरथर्यतीत्यपिनिगमोभवति। ध्येत्तं नडषपि चत
मसक्री। अस्मेकमत्ती॥ पष्ठस्य पंचमःपादः॥ आधवेन्याधवनात्रामतीनीवसाधनेविप्राणीवाधवमि
त्यपिनिगमोभवति। अनवब्रावा नवद्विभवन्तनः। विज्ञेषकृद्रिंद्र इवानवब्र ब्रवइत्यपिनिगमोभव
ति॥१ अरायिकाणेविकटेगिरिंगच्छसदान्वाशिरिंबिठस्यसत्वभिस्तेभिष्ठ्वातयामसि। अरायिनिका
णेविकटेकाणेविकीनदर्शनइत्यौपमन्यवः कणतेर्वास्यादणूभावकर्मणः कणतिः शब्दाणूभाव
ताश्चातेनुकणतीतिमात्राणूभावात्काणोदर्शनाणूभावात्काणोविकटोविशीनगतिरित्यौपमन्यवः
कौटतेवास्यात्विकृतोभवतिगिरिंगच्छसदानोनुवशब्दकारिकेशिरिंबिठस्यसत्वभिः। शिरिंबि

।ऽग्नामघः शीर्यति विरे विंठेवी रिटन व्याख्यातं तस्य सावे रुद्र के रिति स्याः निष्ठा वातयामा। पिवाशि

रिं विवा स्तार वाजः कालव सो पितोल दमी निसा शयीषका रताः स्म सवो केमं निरि तिस्याः निष्ठा वा

तयाम स्था नय निर्नि स्पाशि ने पराशरः पराशी सप्त्व सिष्ठ स्यास्य विरं छ जुह्वा पराशरः शत यातु व

सुइ स्या पिनिगमुला व ति। इ जोपि पराशरख्यातं शातयिता यातुनी। इ जे यातु ना मन व त्पराशर

इस्य पिनिगमुलवति। कुविद्दती विकल्प नदुती। य चावादिधिङ्ग इ स्तिं कि विद्ती अपि निगमुलवति

कस्लती इन्द्र दती। श्वा मे वा मं तश्चा ड र दे वो द्रद वयं मा। वामं सप्ता वा मं न गो। वामं दवाः कस्लती।

वामं वननीयं तव स्या ड रिराद र ण। त्र कः कस्ल लती नगः पुर सोन स्या वा देशा इ श्चे कं ञाष च्य परं स्तो

दत को दत कः ञषेति व्राह्मणो। दनो विशइं दमू ध वा वः। दान मन सा। ना मत्र श्यानिं द मृडु वा नः कु

रु। श्च वा रा मिव माम दीश रासुर त्रि म च्यात। स्व वलामिव मामय वालोति म च्यातं सं शिशध्रुं रिहं खु

रिर्द कामयमानो। थीपितदाथ सा ष्यातं व स्त दु रिं दो वस्तु मा नि च्च वा थीः। श्वव्यु गधूरस्य ध्रुवं हु रिच्य

विनिगमा नवंतो॥२॥ किं तत्कं प्रवर्तति कीकाट्भुगावीनाशिरंडुफेन तपंतिघमं स्यानारश्रमगी दस्य
विदर्लनिवाशाखं मघवत्रं धयानः॥ किं तत्कर्वंति कीकटेषु गावः कीकटा नाम देशा नार्यनिवासः की
कटाः किं कृताः किं कृया त्रिरात्रिप्रेसानि ववाशिरं दुके ननपंतिघमं हस्य माहरत्र मगं दस्यधना निम
गंदः कसी दिमांगदामीगमिध्यनीतिंवद्दहानितिदपच्चां प्रमगं रोच्यं तत्कसीदा कुलीनः प्रमदका वायो
यामवा मिलाका न परइति प्रेसु पंडाकोवापंडू कपुत्रगः प्रादीकावाप्रादिपित्र्यांडावांडावाणी२वश्री
लयतितस्तुं निवाशाखं नी चाशाखानीवि आखः शाखाः शकातराणिरणा मानामघ वंचं धायति
र ध्रातिवशगमनंनु दूधुर्तवतिसिंदोवानयाद्वानास मानाज्वतीतिवा॥४३॥ विहोतसुत्नतंसूमयं
धतुः साधु रंतुं होहिर्ययःउत्तलानवास्कुरण्योसुसकुत्तस्तुपेविहह हंधात्तुविहं वडविहंमहाविह्नपेवा
तत्सु रुतं सूमयं सुसुरवं धतुः साधयितानात तसुं हाहिरण्ययं उन्नानतबाकुरमणीयो सोयाप्यावृ इपर्दनेप
तिनोगमनपातिनोवामनीप्य दिनाविधिनोगमन विधिनोवापनि सविधाजिरिच्य आधारयस्पकामोहने॥

५

ऽद्याद्बुंदं घ्राततां निरविंध्य जिरिष्य चाधारयंसक्कामोदनं ख्युदकदानं मेघं इसतबुंदं खादततां हिंदं बुंद
नच्चारघ्यातं दृ दारकुश्चाद्य च्युर्यायाहोताकिरुसयमघ्य कमघ्य हृदय समं ज्ञातिदवाः स्वद्दरद्दजायात
मासिमास्य स्यादेवा दधिरद्दघ्यु वा हीय्र यंयोहोताक चासियमघ्य केमघ्य चमति वदति यसमघ्य देति
ऽदवाः सदरद्दजायिते मासे मासे ऽदं मासदं मा सवा स्यादवानिदं धिरद्दघ्यु वादंघ्यु स्वस्मातिर्द्व्यणात
वांमिपुदं तद्दुध्वं घ्युविरं तं हसी दिघ्य पिनिगामा नवति स्वबीसमपगततासंमपरुततासंमनं तदिंतता
संमततासी वा ॥ ६ ॥ हिमनानिंघ्रं समवारायर्थोविश्वमतासूद्मस्मात्धतं संबीसस्य विमविनाक्ता
तस्य निम्य ब्रः सवीणं स्वसिंदिमानाद्दके नयीष्मां तर्निंघ्रं समदरवारायथाम नवतीवास्मात् ज्ञमधत्ते
मद्भायायायस्य बीसं ज्ञवि यामधिरं तराराषविदनस्मातिस्य तस्य विस्यब्रः सवीणं सर्वमानेषुणाग
एनाद्गुणस्यायहं हं धर्मयउर्धनिमाणि नष्ठे ज्ञविद्यातदस्मिनारूपंतनेनोस्रोतिस्मातिः षष्ठस्याषष्ठः
॥ ष्टः ॥ ॥ अध्यायः समाप्तः ॥ श्री संवत् २४ फल्गुवाष सावादशम्यां दि ११ सौ ॥ कलिखितं ॥

ॐ श्री गाहि हाकिम है

श्री पी श्री गा

श्री सरे

सकभतरि

सुहासब

अवे हैन

गोपाल जी

छोड बहीते

रामः हराः

१२००